

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KİPLİK: AÇ PARS
HİKAYESİ ÖRNEĞİ**

Büşra GÖKTAŞ AYAS

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

ESKİ UYGUR TÜRKCESİNDE EPİSTEMİK KİPLİK:
AÇ PARS HİKAYESİ ÖRNEĞİ

Büşra GÖKTAŞ AYAS

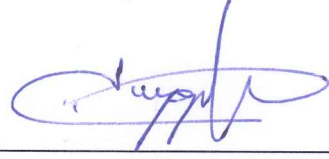
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

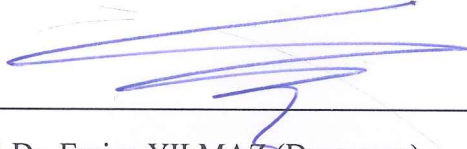
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Büşra GÖKTAŞ AYAS tarafından hazırlanan *Eski Uygur Türkçesinde Epistemik Kiplik: Aç Pars Hikayesi Örneği* başlıklı bu çalışma, 30.05.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Duygu Özge GÜRKAN (Başkan)

Prof. Dr. Emine YILMAZ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

30/05/2019

Büşra GÖKTAŞ AYAS

"*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir.** Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Emine YILMAZ danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

30.05.2019

B. Göktaş

Büşra GÖKTAŞ AYAS

ÖZET

AYAS GÖKTAŞ, Büşra. *Eski Uygur Türkçesinde Epistemik Kiplik: Aç Pars Hikayesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Dil bilim çalışmalarında ele alınan kiplik kategorisi konuşurun tutumlarının ve bilgisinin dile nasıl yansıdığıyla ilgilenir. Kiplik, önermede morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel, söylemsel vb. yollarla işaretlenebilmektedir. Bu çalışmanın amacı ise kipliğin alt kategorilerinden biri olan ve konuşurun önermenin gerçeklik değerine yönelik bilgi ve inancını gösteren epistemik kipliğin Eski Uygur Türkçesi metinlerinden biri olan “Aç Pars” hikayesindeki kullanımını ortaya koymaktır. Çalışmada epistemik kipliğin metin içinde hangi yollarla işaretlendiği belirlenecek ve bu işaretleyicilerin olgusalılık değeri ölçek üzerinde gösterilecektir. Bununla birlikte tespit ettiğimiz işaretleyicilerin dil bilgisi kitaplarında betimlenen işlevlerinden farklı bir işleve de sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler

Kiplik, Epistemik Kiplik, Epistemik Kiplik İşaretleyicileri, Eski Uygur Türkçesi, “Aç Pars” Hikayesi

ABSTRACT

AYAS GÖKTAŞ, Büşra. *Epistemic Modality in Old Uighur Turkish: the case of Aç Pars Story*, Master Thesis, Ankara, 2019.

The modality category discussed in linguistic studies deals with the way in which the attitudes and knowledge of the speech reflect the languages. Modality is marked in a statement morphological, lexical, syntactici discursive etc. The aim of this study is to reveal the use of epistemic modality, which is one of the subcategories of modality, which shows the knowledge and belief of the proposition about the value of reality, in the story of Aç Pars which is one of the text of Old Uighur Turkish. In this study the ways in which the epistemic modality is marked in the text will be determined and the reality of these markers will be shown on the scale. However, it will be tried to reveal that the markers we have identified have a different function than the functions described in the grammar books.

Key Words

Kiplik, Epistemic modality, Epistemic modal markers, Old Uighur Turkish, “Aç Pars” Story

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
ÖN SÖZ.....	x
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. KİP	6
1.2. KİPLİK.....	9
1.2.1. Kip- Kiplik İlişkisi	11
1.2.2. Zaman- Görünüş- Kiplik İlişkisi.....	13
1.2.2.1. Gelecek Zaman - Kiplik İlişkisi	14
1.2.2.2. Geniş Zaman - Kiplik İlişkisi.....	16
1.2.2.3. Şimdiki Zaman-Kiplik İlişkisi	17
1.2.2.4. Geçmiş Zaman-Kiplik İlişkisi	17
1.3. KİPLİK SINIFLANDIRMALARI VE YAKLAŞIMLAR	19
1.4. EPİSTEMİK KİPLİK	23
1.4.1. Epistemik Ölçek	26
1.4.2. Epistemik Kiplik İşaretleyicileri	27
2. BÖLÜM: UYGULAMA	29
2.1. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KİPLİK: “AÇ PARS”	
HİKAYESİ ÖRNEĞİ.....	29
2.1.1. İHTİMAL-KURGU İFADELERİ	30
2.1.1.1. Sözlüksel İşaretleyiciler	30
2.1.1.1.1. <i>erki</i>	30
2.1.1.2. Morfolojik + Sözlüksel İşaretleyiciler	32
2.1.1.2.1. <i>-mXş ärgäy mü</i>	32

2.1.1.2.2. -zUn...tep	33
2.1.1.3. Söz Dizimsel İşaretleyiciler	33
2.1.1.3.1. azu	33
2.1.1.3.2. inçä bolmazun k(a)ltı.....	34
2.1.1.4. Biçim- Söz Dizimsel + Sözlüksel İşaretleyiciler	34
2.1.1.4.1. turur...odgurak	35
2.1.2. OLABİLİRLİK	36
2.1.2.1. Sözlüksel İşaretleyiciler	36
2.1.2.1.1. inan-	36
2.1.2.1.2. ukunçsuzın	36
2.1.2.1.3. muñadıp tanlap.....	37
2.1.3. OLGUSALLIĞA YAKINLIK/ KESİNLİK	38
2.1.3.1. Morfolojik İşaretleyiciler	38
2.1.3.1.1. -mXş	38
2.1.3.2. Sözlüksel İşaretleyiciler	39
2.1.3.2.1. odgurak	39
2.1.3.2.2. sezin-	40
2.1.3.3. Sözlüksel + Morfolojik İşaretleyiciler	40
2.1.3.3.1. unakaya... -gAll	40
2.1.3.3.2. täpräñsiz yayılmaksız...-(X/A)r.....	41
2.1.3.3.3. ugrayu...-gUIUk	42
2.1.3.4. Biçim Söz- Dizimsel İşaretleyiciler	43
2.1.3.4.1. ugrınta...-DX	43
2.1.3.4.2. ugrınta...-gAll umaz	43
2.1.4. İHTİMAL DAHİLİNDE OLMAMA	44
2.1.4.1. Söz Dizimsel İşaretleyiciler	44
2.1.4.1.1. kim bolgay	44
2.1.5. OLASI OLMAYAN/İMKANSIZ.....	45
2.1.5.1. Söz Dizimsel İşaretleyiciler	45
2.1.5.1.1. kim	45
2.1.6. HENÜZ GERÇEKLEŞMEMİŞ OLGUSALLIK	46
2.1.6.1. Morfolojik İşaretleyiciler	46

2.1.6.1.1. -gAy	46
2.1.6.1.2. -DX	47
2.1.6.1.3. -(A)yIn	48
2.1.6.1.4. -gUIUk.....	49
2.1.6.2. Sözlüksel İşaretleyiciler	50
2.1.6.2.1. <i>takı</i>	50
2.1.6.3. Morfolojik + Sözlüksel İşaretleyiciler	51
2.1.6.3.1. -gAll <i>kıl-</i>	51
2.1.6.4. Söz Dizimsel İşaretleyiciler	51
2.1.6.4.1. <i>nä üçün tep tesär</i>	51
3. BÖLÜM: “AÇ PARS” HİKAYESİNDE SÖYLEME DAYALI İŞARETLEYİCİLER	53
4.BÖLÜM: “AÇ PARS” HİKAYESİNDEKİ KOŞUL İFADELERİNDE EPİSTEMİK KİPLİK BİLDİRİMİ	56
4.1. “AÇ PARS” HİKAYESİNDE KARŞIOLGUSALLIK.....	59
SONUÇ.....	61
KAYNAKLAR	63
EK 1: ORJİNALLİK RAPORU.....	69
EK 2: ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	70

KISALTMALAR

AP : A Pars

bk. : bakınız

ET: Eski Türkçe

EUT: Eski Uygur Türkçesi

TDK: Türk Dil Kurumu

TT: Türkiye Türkçesi

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerler

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesi metinlerinden biri olan “Aç Pars” hikayesinde epistemik kipliğin kullanımı incelenmiştir. Eski Türkçenin metinle takip edilebilen ve ikinci evresi olan Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış eserler üzerine gramer, sözlük ve metin çalışmaları mevcuttur. Ancak dil bilimsel bir alan olan kiplik kategorisi tarihi metinlerde çok fazla incelenmemiştir. Bu sebeple elinizdeki çalışmanın Eski Uygurca üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır. Bu çalışmayla Türk dilinin tarihi metinleri üzerine işlevsel bir çalışma sunulmuş olacaktır. Çünkü dil bilgisi kitaplarında eklerin veya sözlüksel yapıların tek bir işlevine odaklanılır. Bu çalışmayla tespit edilen işaretleyicilerin kiplik işlevi de ortaya konulmuştur. Ayrıca daha çok kuramsal çerçevede tartışılan kiplik kategorisi bir metin üzerinde incelenerek dil bilimsel Türkoloji çalışmalarına da farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Tezin hazırlanması sürecinde desteğini gördüğüm ve teşekkür etmek istediğim çok değerli insanlar var. Öncelikle lisanüstü eğitimim boyunca bana farklı bakış açıları kazandıran değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Emine Yılmaz’a ders dönemim boyunca üzerimde emeği olan değerli hocalarım Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın, Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk, Prof. Dr. Nesrin Bayraktar Erten, Dr. Öğr. Üyesi Binnur Erdağlı Doğuer’e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca bu süreçte bana sabır göstererek güler yüzünü benden esirgemeyen sevgili eşim Onurcan AYAS’a gönülden teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

Eski Türkçenin Orhon Türkçesinden sonra metinle takip edilebilen ikinci evresi Eski Uygur Türkçesidir. Uygur Türklerinden kalan bu metinler çoğunlukla Mani, Budist ve Hristiyan çevreye aittir. Bu döneme ait metinlerin büyük çoğunluğu Soğd alfabesine dayanan Uygur harfleriyle oluşturulmuştur. Budist çevreden kalan metinler olan sutralar, abhidharmalar, vinayalar, çatikler ve Maniheist çevreden kalan metinlerin yine büyük bir kısmı çeviridir. Bunların yanında sağlık, büyü metinleri ve hukuk vesikaları da bulunmaktadır. Ayrıca Uygurlar Buda ve Mani öğretilerinin Türkçe çevirilerini verirken sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek veya yeni sözcükler türeterek bir dil hazinesi oluşturmuşlardır. Bu dönem ürünlerine IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar rastlamak mümkündür.

Uygur Türkçesi dönemi eserleri üzerine Türkolojide önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar metin çevirileri veya dönemin dil özelliklerini gösteren gramer çalışmalarıdır. Eski Uygurca metinleri üzerine çalışılabilecek konulardan biri de daha çok dil bilimsel yaklaşımlarda ele alınan ve konuşurun önerme karşısındaki tutumunu gösteren “kiplik” kavramıdır. Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinin Budist çevreden kalan ve Şingko Şeli Tutung tarafından XI. yüzyılın başlarında Çinceye Uygurcaya çevrilen Altun Yaruk adlı eserin X. kitabında yer alan “Aç Pars” hikayesi incelenmiştir. Tezin konusu ayrıntılı bir inceleme yapılması amacıyla kiplik sınıflandırmalarında alt kategori olarak değerlendirilen epistemik kipliğin Eski Uygur Türkçesi metni “Aç Pars” hikayesindeki kullanımı olarak belirlenmiştir. Bu kullanımın bağlam içinde hangi işaretleyicilerle karşımıza çıktığı değerlendirilecektir. Metinde yer alan epistemik kiplik işaretleyicileri belirlenirken bu işaretleyicilerin anlam alanları ve dil bilimsel işlevleri de art zamanlı ve eş zamanlı olarak değerlendirilecektir. Ayrıca oluşturulan ölçek üzerinde belirlenen işaretleyicilerin olgusallık değeri de yorumlanacaktır.

Bu çalışmada Palmer’in (2001) kiplik yaklaşımı temel alınmıştır. Ayrıca Declerck (2011) ve Rentsch’ın (2015) görüşlerinin temel alındığı Üzüm’ün (2017) ölçek modeli metin üzerinde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu metnin seçilme amacı, içinde bir kurgu barındırıp diyaloglara dayanmasıdır. Ayrıca eser dini nitelikte olup Budizm’in

ilkelerinden birini temsil etmek için oluşturulmuştur. Belli bir inanç sisteminin dile yansıdığı bu metin tez konumuz olan epistemik kipliğin uygulama alanı için oldukça elverişlidir. Çalışmada veri olarak kullandığımız bu metin üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Bizim kullandığımız çalışma Zemire Gulcalı tarafından hazırlanmış olup 2013 yılında *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Pars" Hikayesi* adıyla TDK tarafından yayımlanmıştır. Latin harfli metin çevirisinde ve günümüz Türkçesi tercümesinde adını andığımız çalışma kullanılmıştır.

Tezimizin konusu olan epistemik kiplikle ilgili çalışmalara baktığımızda bu çalışmaların genellikle günümüz Türkçesi üzerine oldukları görülür. Hatta genel olarak kiplik kategorisi üzerine uygulamalı çalışmaların sayısı azdır. Bu kategori özellikle Türkçenin gelişim evrelerinde çok fazla ele alınmamıştır. Çalışmamızın amacı Türk dilinin gelişim evrelerinden biri olan Eski Uygur Türkçesinde de epistemik kiplik kategorisinin işaretlenebildiğini göstermektir. Bununla birlikte elinizdeki çalışma, daha çok günümüz Türkçesindeki kiplik yapıları yoğunlaşan çalışmalara alternatif olarak epistemik kipliğin tarihi Türk metinlerinde nasıl kullanıldığını ve hangi yapılarla işaretlendiğini gösterecektir.

Tezin giriş kısmında çalışmanın konusu, kurgusu, amacı, veri tabanı ve sınırlılıkları verilmiş olup Türkçe üzerine yapılan kiplik çalışmaları hakkındaki alanyazınından kısaca bahsedilmiştir. Kuramsal çerçeve bölümünde öncelikle genel başlık olan kiplik kategorisinin Türkçe gramerlerde hangi başlıklar altında incelendiğiyle ilgili alanyazın taraması yapılmış ve genellikle kip ve zaman kavramları içinde değerlendirildiği tespit edilmiştir. Kiplik kavramının bu başlıklar altında değerlendirilmesi kip ve zamanla ilişkili olduğunu gösterir. Dolayısıyla tezin ilk bölümünde kip kavramı açıklanmış, kiplikle ilgili tanımlara yer verilmiş, kipliğin zaman ve görünüş kategorileriyle olan ilişkisinden kısaca bahsedilip kiplikle ilgili yaklaşımlara ve sınıflandırmalara da yer verilmiştir. Daha sonrasında asıl konumuz olan epistemik kiplikle ilgili incelemelere yer verilip epistemik kipliğin anlam alanıyla ilgili ölçeklerden bahsedilmiştir. Ayrıca epistemik kipliğin sadece morfolojik ögelerle sınırlandırılmayacağı; sözlüksel, söz dizimsel, biçim-söz dizimsel ve söylemsel ögelerle de işaretlenebildiği belirtilmiş ve bu yapıların birleşimiyle de epistemik anlamlar üretilebileceği metinden örneklerle

gösterilmiştir. Belirlediğimiz bu örnekler *ihtimal-kurgu* ve *henüz gerçekleşmemiş olgusalılık* ölçekleri arasında işaretledikleri kiplik yapılara göre değerlendirilmiştir. Metinde belirlediğimiz söyleme dayalı kiplik işaretleyicileriyle karşıolgusalılık bildiren ifadeler ve koşul cümleleri ayrı bir bölümde incelenmiştir. Çalışmada örnekler metindeki satır numaralarıyla verilmiş ve belirlenen işaretleyiciler koyu renkle yazılmıştır. Anlamsal olarak daha rahat yorumlanması için de metnin bağlamına dair açıklamalar yapılmış ve örneklerin Türkiye Türkçesi karşılıkları da verilmiştir. Fakat örneklerde yer alan kiplik ifadeler değerlendirilirken Türkiye Türkçesi değil dönemin dil özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. İşaretleyicileri tespit ederken tarihi sözlüklerden ve gramerlerden yararlanılmış ama belirlenen işaretleyicilerin metin içindeki anlamlarına ve işlevlerine de odaklanılmıştır.

Çalışmada esas alınan dönem Eski Türkçenin ikinci evresi olan Eski Uygur Türkçesidir. Bu dönemdeki epistemik kiplik işaretleyiciler belirlenirken anlamsal ve işlevsel açıdan dönemin dil özellikleri ve metnin bağlamsal yapısı dikkate alınmıştır. Epistemik kipliğin ilişkili olduğu anlam alanlarından ve evidensiyellikle ilişkisinden kısaca bahsedilmiş fakat inceleme yaparken evidensiyellik bildiren ifadeler işaretlenmemiştir. Çünkü evidensiyelliğin epistemik kiplikle ilişkisi tartışmaya açık bir konu olup ayrı bir çalışma alanıdır. Bundan başka epistemik kipliğin anlam alanlarına göre yapılan ölçeklerden bahsedilmiştir. Metindeki epistemik ifadelerin olgusalılık değerine göre de bir ölçek oluşturulmuştur. Bu ölçeğe göre belirlenen ana başlıklar altında epistemik anlamın işaretlenme yollarına yer verilerek değerlendirme yapılmıştır. Söyleme dayalı işaretleyiciler de ele alınmış fakat ölçeğe dahil edilmemiş bu yapılar için ayrı bir bölüm açılmıştır.

Türkiye Türkçesindeki kiplik kavramı çok eski bir çalışma alanı değildir. Geleneksel dil bilgisi kitaplarında kiplik kavramına ayrı bir başlık açılmamış bu kavram kip başlığı altında değerlendirilmiş ve zaman kavramıyla da eş değer tutulmuştur. Kip kavramı da dil bilimsel bir kategori olarak verilirken fiilin çekimlenmesi sonucu girdiği biçim veya çekimlenmesi sırasında aldığı ek olarak tanımlanmıştır (bk. Ergin 1958, Banguoğlu 1959, Ediskun 1963, Gencan 1966, Korkmaz 2003).

Korkmaz “Gereklilik Kipi” başlığında *-mAll* ekinin gereklik dışında tahmin, şart, hayret ve kararsızlık bildirme gibi işlevlerde de kullanıldığına yer vermiştir (2009: 695). Ergin, geniş zaman ekinde ihtimal anlamı olduğunu söyleyerek kiplik anlama değinmiştir (2004: 276). Banguoğlu *Yarın işe buradan başlayacaksın* örneğinde *-(y)AcAk* kullanımını kesin buyruru ifadesi olarak vermiştir (2015: 466). Görüldüğü üzere dil bilgisi kitaplarımızda eklerin kiplik anlamlarına her ne kadar yer verilse de kiplik kategorisiyle ilgili herhangi bir başlık açılmamıştır.

Türk dili incelemelerinde kip kavramının daha geniş bir anlam alanını ifade ettiğini ilk söyleyenlerden biri Dilaçar’dır (1971). Ruh durumu kadar kip olduğunu ve kip anlamını sadece eklerin değil farklı yapıların da sağlayabileceğini belirtmiştir. Dilaçar’dan başka Türkçe fiil çekiminde kullanılan eklerin farklı işlevlerini ortaya koyup bu eklerin kiplik anlamlarına odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan Gülsevin (1997) zaman ve kip kategorilerini farklı ele alan bir çalışma sunup kip kavramının alışkanlık, niyet gibi anlam alanlarıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bir başka çalışmada da istek kipine odaklanıp biçimsel yaklaşımı eleştirmiştir (2002). Sebzecioğlu (2004) dil bilgisi kitaplarında zaman ve kip kavramlarının aynı biçimbirimlerle ifade edilmesine ve görünüş kategorisi açısından değerlendirilmemesine karşı çıkmıştır. Bacanlı (2006, 2008) *-mXş* ekini temel alarak Türkçede dolaylılık kavramını incelemiştir. Aslan Demir (2008) kiplik anlamlardan biri olan isteme kipliğini semantik ve pragmatik açıdan ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Benzer (2008) Türkçede zaman, görünüş, kip-kiplik kategorilerini incelemiştir. Çürük (2010) olumsuzluk kavramının kiplikle ilişkisini Türkçe üzerinde incelemiştir. Kerimoğlu’nun kiplik kavramı ve Türkçedeki kiplik olgusu üzerine yaptığı *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe* (2011) adlı çalışma da bu konuda önemli bir kaynak niteliğindedir. Bir başka çalışmada da Türkiye Türkçesindeki epistemik kiplik işaretleyicilerinin araştırmasını yapmıştır (2010). Torun (2013) Türkçede gelecek zaman işaretleyicilerinin kiplik işlevlerine odaklanmıştır. Son yıllarda konuyla ilgili tarihi metinler üzerine yapılan tezler de mevcuttur (bk. Hirik 2010, Yalçinkaya 2015, Üzümlü 2017).

Türk dil bilimcilerinin konuyla ilgili çalışmalarına baktığımızda Kocaman, Türkiye’deki kiplik çalışmalarının önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Geleneksel kip anlayışının yalnızca fiille ilgilenmesini eleştirerek *belki, sanki, herhalde vb.* sözcüklerin de kipleme

ögesi olabileceğine dikkat çekmiştir. Kipin çok yönlü olduğunu ve cümleyle sınırlanamayacağını cümleler üstü birimlere göre de ele alınması gerektiğini belirtmiştir (1981: 85). Yavaş (1980, 1982) çalışmalarında $-(y)AcAk$ ve $-(X/A)r$ eklerinin kiplik işlevlerine odaklanmıştır. Savaşır (1986) $-(y)Abil-$ eki üzerinden alışkanlık ve yeterlilik ilişkisini ele almıştır. Evidensiyellik ve kipliğin edinimi konularında Türkçeye ilgili çalışmalarıyla bilinen Aksu-Koç kipliği konuşurun önerme karşısındaki öznel tutumlarını karşılayan bir kategori olarak değerlendirmiştir (1988: 14). E. Erguvanlı Taylan ve S. Özsoy ortak çalışmalarında Palmer'in (1986) kiplik sınıflandırmasını Türkçeye uyarlayıp Türkçedeki kiplik biçimlerin yapı özelliklerine değinmişlerdir (1993: 2-3). Erkman Akerson da geleneksel dil bilgisi yaklaşımını biçimden işleve gidilmesi yönünden eleştirerek eklerin çok işlevsel yapısının göz ardı edildiğini belirtip tek bir ekin farklı kategorilerde işaretlenebildiğini örneklendirmiştir (1994: 79-84). Ş. Ruhi, D. Zeyrek ve N. Osam ortak çalışmalarında kiplik zarfların anlam alanıyla ilgilenmişlerdir (1996: 313). Uzun ise dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarında çok işlevlilik yaklaşımını eleştirmiştir (1998: 5). L. Uzun- Erk Emeksiz, dil bilimi çalışmalarında kip, zaman ve görünüş işlevlerini yerine getirdiği belirtilen $-(X/A)r$ biçimbirimini ele alıp bu ekin sadece kip bildirdiğini savunmuştur (2002: 139). Corcu (2003) kiplik kategorisinin anlam alanlarından biri olan zorunluluk kavramının Türkçedeki kullanımını incelemiştir.

Kiplik kuramlarında, Türkçenin biçim ve anlam özelliklerini inceleyen yabancı araştırmacılardan Johanson'un çalışmaları da önemli bir kaynaktır. Johanson (2000, 2003) dolaylılık kavramını Türkçe üzerinde incelemiştir. Yine başka bir çalışmasında Türkçede kiplik bildirme biçimlerine değinmiş ve kiplik anlam alanlarını isteme, zorunluluk ve olasılık olmak üzere üç temel başlık altında değerlendirmiş ve bu alanların işaretleyicilerini de analitik ve sentetik olarak ikiye ayırmıştır (2009: 489-494). Türk dilleri üzerine yaptığı kiplik çalışmalarda adından söz ettiren bir diğer araştırmacı da Julian Rentzsch'dir. 2013'te yayımladığı makalede Türk dillerinde kipselliğin anlambilimsel özelliklerine değinip haritasını çıkarmıştır. Yine bir başka çalışmasında da Türk dillerindeki kiplik sistemleri detaylı bir şekilde incelemiştir (2015)

1.BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde öncelikle kip ve kiplik kavramlarının literatürdeki tanımlarına yer verilmiş ve bu kavramların birbiriyle ilişkisinden bahsedilmiştir. Daha sonra kipliğin zaman ve görünüş kategorileriyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Bir sonraki başlıkta da kiplikle ilgili yaklaşımlar ve kiplik üzerine yapılan sınıflandırmalar gösterilip tezimizin konusu olan epistemik kiplik açıklanmıştır. Epistemik kipliğin olasılık ve zorunluluk kavramlarıyla ilişkisine, aletik kiplik ve evidensiyellikle olan bağlantısına kısaca değinilip epistemik kipliğin anlam alanlarından ve bu anlam alanlarına göre yapılan ölçeklerden bahsedilmiş ve epistemik kipliğin hangi yapılarda karşımıza çıkabileceği gösterilmiştir.

1.1. KİP

Kip kavramı geleneksel dil bilgisi kitaplarının birçoğunda zaman ve görünüş kavramlarıyla eş değer tutulurken bazılarında da kiplik kavramı yerine kullanılmıştır. Bu çalışmalarda kip kavramı çoğunlukla fiilin çekimlenmesi sonucu girdiği biçim ve buna bağlı olarak yapılan dil bilgisi sınıflandırması olarak karşımıza çıkar.¹ Ayrıca kip kavramı, tasarlama ve bildirme kipleri olmak üzere iki kategoride verilmiştir. Bildirme kipleri: geniş, geçmiş, gelecek, şimdiki zaman; tasarlama kipleri ise istek, şart, gereklilik, emir şeklinde gösterilmiştir. Bu ayrım dünya dillerinde de görülen en yaygın kip ayrımıdır. Bu ayrımında bildirme gerçek, olgusal olayları; tasarlama gerçek dışı, varsayımsal olayları anlatmak için kullanılır (De Haan 2006: 33).

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında fiil çekiminde kullanılan biçimbirimlerin tek bir işlevine odaklanılır ve bu işleve göre adlandırma yapılır, kural dışı durumlar ayrıca belirtilir. Bu da ifadeye işlevsel yaklaşımı engeller. Örneğin *-(X/A)r* geniş zaman kip eki

¹ Gençan kipi zaman ve anlam özelliklerine göre fiillerin türlü eklerle girdikleri biçim olarak ifade etmiş (2001: 304). Ediskun fiillerin zaman, şekil ve kişi olmak üzere çekimlendiğini söylerken zaman ve şeklin kipi oluşturduğunu belirtir (2007: 170). Korkmaz kipi fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kalıbı, anlatım biçimi olarak tanımlar (2009: 569). Kipi zamanı belirttiğini söyleyen bir diğer araştırmacı da Ergin'dir (2004: 134). Banguoğlu'na göre ise *tarz* olarak adlandırdığı kip kategorisi hareketin nasıl yapıldığını gösterir ve zaman da bildiren tarz ekleri bildirme, anlatma, söylenti ve şart tarzı olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Zaman veya tarz ekiyle çekimlenmiş bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla bir kip meydana gelmektedir (2015: 440).

olarak geçmektedir. Ancak bağlama göre istek, emir, tahmin gibi kiplik işlevlerde de kullanılabilir.²

(1) *Çay demlenince bana haber verirsin.* (istek)

(2) *Ali bu saatte evde olur.* (tahmin)

(3) *Bundan sonra ancak zil çalınca yemeğe inersiniz.* (emir)

Kullanılan anlam alanı görüldüğü gibi sınırsızdır. İfadedeki anlam alanını belirleyen en önemli faktör de bağlamdır. Ayrıca konuşurun dünya bilgisi ve deneyimleri de önemli faktörler arasındadır. Diğer yandan farklı ögelerin aynı anlam alanı işaretlemesi de mümkündür: *olmalı= olması lazım* (Rentzsch 2013: 153). Sözlüksel ve morfolojik öge aynı anlam alanına işaret edebilmektedir.

Türkçe dil bilgisiyle ilgili çalışmalarda kip kavramı için farklı yorumlar getirenler de vardır. Bunlardan Dilaçar (1971: 107) kipi konuşurun ruh durumunu, duygularını, niyetini, isteğini anlatan gramatikal ulam olarak betimleyip kipi belli bir biçimle açıklanmasını doğru bulmamıştır. Farklı anlatım biçimleriyle de ruh durumunun aktarılabilirliğini söylemiş ve kesin bir kip sayısının olmayacağını, ruh durumu kadar kip olduğunu savunmuştur. Kocaman, kipi ruh durumunun bir kalıba girerek anlatılması olarak ifade etmiştir. Bundan dolayı Dilaçar gibi kipi sınırsız bir ulam olarak görmüş ve kipi sadece fiillere getirilen eklerle değil kipleme ögesi olarak adlandırdığı *belki, sanki, herhalde* gibi sözcüklerle de ifade edilebileceğini söylemiştir. Kip kategorisinin gramatikal olmasının yanında işlevsel bir kategori olduğunu belirten Kocaman işlevsel olmasını da kavramın çok boyutlu olmasına bağlamıştır. Ayrıca söylemin de kiplik yorumlarda önemli olduğunu vurgulayıp biçimlerin görevlerini söylemin belirlediğini ifade etmiştir (1981: 81).

Erkman Akerson (1994: 82) kipi, konuşmacının aktardığı içerik karşısındaki tutum olarak aktarırken bu tutumu değişik bakış açılarına dayandırmıştır. Bunlar gerçek-gerçek değil, bildirme-istek / koşul-buyruk, niyet, sitem, inanmama, kesinlik, bir olayın gerçekleşmesinin mümkün olması, zorunlu olması, istenmesi, öznellik-nesnellik gibi karşıtlıkları ele almıştır. Kendi çalışmasını da izlenirlik-izlenmezlik karşıtlığına

² -(X/A)r, -mAz biçimbirimleri, teklik-çokluk birinci kişilerde bir işe gönüllü olma, niyetlenme vb. kiplik anlatımları kodlayabilmektedir (Aslan Demir 2008: 122)

dayandırmıştır. Her ekin üç kategori³ için de kullanılabileceğini belirtip önceliklerinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Karabağ, ifadenin kabul edilen veya tasarlanan şekli olan kipin birden çok kipsel değeri olduğunu söylemiştir (2000: 276). Kıran da kipi konuşurun sözcesinde var olan tutum olarak nitelemiştir (2002: 193). Kipi zaman kavramı veya bir fiil çekim kategorisinden ayrı olarak değerlendiren diğer araştırmacılardan biri olan Aksan, eylemin bildirdiği devininin, oluşumun, kılınışın konuşan açısından ne tarzda ya da ne yolla yansıtıldığını gösteren yapılar olarak tanımlar (2003: 101). Delice kipi fiillerin söz dizimi içindeki görünümelerini değiştiren ve belirleyen kavramlardan biri olarak tanımlamıştır (2002: 201). N. Demir- E. Yılmaz, kip ve zamanı ayırır. Kipi ruh durumu olarak tanımlar ve gereklilik, şart, emir ve istek eklerini tasarlama kipleri üst başlığı altında inceler (2003: 191). Kaya, kip terimini herhangi bir olay, iş ya da durumla ilgili fikir belirtme, varsayım, çıkarım ve öneride bulunma gibi anlamları ifade etmek için kullanmıştır (2004: 90). Uzun, kipi konuşmacının önermeye kattığı tutumu sunan kategori olarak betimlemiş, zaman ve görünüşten konuşmacı odaklı olmakla ayrıldığını belirtmiştir. Konuşmacının cümleye bildirme, gereklilik, istek, emir, olumsuzluk ve öğüt gibi kategorisel yollarla katılabildiğini söylemiştir (2004: 150). Hacıömeroğlu, kipi konuşanın, dinleyenin ya da kendisinden söz edilenin yaptığı eylemin dildeki kullanışlarına göre düzenlenen bir anlatım biçimi olarak değerlendirir ve kipin söz konusu bu kişilerin ruh durumlarıyla ilgili bir olgu olduğu sonucunun çıkarılabileceğini söyler (2007: 479). Aslan Demir kipi; emir, istek, gereklilik-zorunluluk koşul vb. anlamların ifadesini sağlayan biçimsel açıdan gramatikalleşmiş morfolojik kategoriler olarak tanımlar ve kipin fiil çekim paradigmalarıyla ifade edildiğini söyler (2008: 17). Karaağaç da zaman kavramını kipten tamamen ayıran araştırmacılardan biri olmuştur. Kipi, varlıkla eylem arasındaki ilişkiye dayandırarak eylemin gerçekleşme biçimi olarak değerlendirmiştir. Eylemin zamanı değil biçimi söz konusudur. Ayrıca kipin çeşitli yüklem ve zarflarla da ifade edilebileceğini söylemiştir (2012: 700).

Türkçe gramerlerde kiple ilgili yapılan tanımlara baktığımızda ufak farklar barındırır da iki farklı bakış açısının olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakış açılarından ilki

³ Yazar tek bir ekin farklı kategorileri karşılayabileceğini örneklerle göstermiştir. *Hasan geldi* örneğinde -DX ekinin görünüş olarak biterlilik, zaman olarak geçmiş, kip olarak da izlenirlik işaretleyici olarak kullanıldığını belirtmiştir.

geleneksel dil bilgisi yaklaşımı içinde değerlendirilir. Geleneksel dil bilgisine göre kip, daha çok zamanı anlatan bir kavramdır. Temsilcileri arasında Korkmaz, Ergin, Banguoğlu gibi isimler vardır. Diğer bakış açısına göre ise kip zamana vurgu yapmayan konuşmacının önerme karşısındaki tutumunu gösteren bir kavramdır. Bu yaklaşımın temsilcileri arasında Aslan Demir, Kerimoğlu, Kılıç, Aksan, Uzun gibi pek çok isim sıralanabilir.

1.2. KIPLİK

Kiplik kavramı temelde mantık ve felsefe disiplinlerinden doğmuştur. Bu disiplinler doğru ve yanlışları olasılık ve zorunluluk kavramları temelinde inceler. Kiplik mantığından farklı olarak dil bilimsel kiplik, bilginin dile nasıl yansıdığıyla ilgilenir. Lyons (1977: 452) bir bilginin doğruluğunu ya da yanlışlığını ancak bilginin ifade edildiği cümleden anlayabileceğimizi söyler. Kiplikle ilgili yapılan genel tanımlara baktığımızda kiplik, konuşurun görüş ve tutumlarının konuşmasına yansımadır (Bybee vd. 1994: 176). Henüz gerçekleşmemiş olay ve durumların veya hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olayların konuşulabilmesini de sağlar (Papafragou 2000: 3). Kiplik, ifadelerin gerçeklik durumunu ilgilendiren dil bilimsel bir kategoridir (Narrog 2005a: 678-679, Portner 2009: 1). Kiplik dildeki ifadelerin anlam ögelerine ilişkin semantik bir alan olarak karşımıza çıkar (Bybee, Fleischman 1995: 2, Barbiers 2002:1). Kipliği tipolojik yaklaşımla ele alan ve birçok çalışmada atıfta bulunulan Palmer (2001) ise kipliği dil bilimsel bir kategori olarak değerlendirmiş ve kipliğin konuşurun aktardığı bilginin gerçeklik değerine dair yargısını gösteren tahmin, çıkarım, varsayım; gerçekliğine dair delillerini gösteren görsel-işitsel delil, söylenti, genel bilgi, tecrübe vb.; koşullarına ve gerçekleşme potansiyeline yönelik beklentilerini gösteren zorunluluk, gönüllülük, istek vb. anlam kategorilerinin ifadesini sağladığını belirtir. Rentzsch (2015) de kipliğin sadece dil bilimsel araçlarla değil sözlüksel, kipsel tümleçler, deyimsel ifadeler vb. yollarla da kendini gösterdiğini belirtir.

Kipliği birçok araştırmacı anlamsal ve bağlamsal kategori içinde ele alır. Bunlardan Papafragou semantik yapının yanında kipliğin belirlenmesinde bağlamın önemini vurgular ve kipliğin bağlamcıl ögeler olduğunu söyler (2000: 22-40). Burada kiplik

yapıların işlevsel özellikleri ön plandadır. Rentzsch, semantik ve bağlamla ortaya çıkan anlamları ayırt etmenin gerekliliğini vurgulayıp semantiğin ifadenin kiplik değeri hakkında bilgi verdiğini ancak ifadenin bağlı olduğu metnin de önemli olduğunu vurgular (2013: 131). Kiplik çok anlamlılıktan ziyade metin bağımlı anlam olaylarıyla ilişkilendirilir (von Fintel 2006: 5).

(1) *Yarın Ankara'ya gidebilirim.*

(2) *Sınavını bitiren çıkabilir.*

Bu örneklerde görüldüğü üzere *-(y)Abil-* 1. örnekte olasılık bildirerek epistemik 2. örnekte ise izin anlamı bildirerek deontik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılmıştır. Konuşur ve ifade arasındaki ilişkiyi ele alan kiplik kategorisi dilin doğası gereği sınırlı sayıdaki yapılarla birden fazla anlam alanı için kullanılabilir. Bu da o yapıların bağlama göre yeni anlamlar ve işlevler kazanmasını sağlamaktadır.

Türkçe gramerlere baktığımızda da kiplik kategorisiyle ilgili açıklamalar mevcuttur. Kiplik konuşurun önerme karşısındaki tutumunun ifadesi olup cümlede kipsel işaretleyicilerden yararlanılarak aktarılır ve kiplik konuşurun sadece elde ettiği önermenin doğruluğu ya da gerçekliği hakkında yargıda bulunmasına olanak sağlamaz. Aynı zamanda konuşur kendisine zorlanan, emredilen veya kendisinden yapılması istenen ya da istenmeyen durumlarda da kipsel işaretleyicilerden yararlanır (Günay 2001: 27). Çürük, kipliği konuşurun önerme hakkındaki bilgi durumunu, öznel bakışını, görüş ve duygularını içeren bir kategori olarak tanımlamıştır (2010: 59). Kiplik, dillerde çeşitli biçimlerle, sözcüklerle, söz dizimiyle, bürünsel parçalarla vb. ifade edilebilir. Fiiller, zarflar veya diğer dil bilgisel yapılar da bağlam ilişkisi içinde kiplik görevler üstlenebilir. Semantik bakımdan da kesin bilgidен, şüphe ve olasılığa, gerçekten gerçek dışılığa uzanan geniş bir anlam yelpazesi vardır (Kılıç 2005: 70). Kipliği konuşurun karşılıklı bildirişiminde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi olarak tanımlayan İmer vd. Türkçede kipliğin *-(y)Abil*, *-mAlI* gibi biçimbirimlerle ve *mutlaka*, *elbette*, *belki*, *ola ki* gibi kiplik belirteçlerle anlatıldığını söyler (2013: 176). Benzer, kipliğin sınırsız olduğunu ve Türkçede zaman eki olarak bilinen eklerden biri seçilerek kiplik anlamının dinleyiciye verildiğini söyler. Bir cümlede anlam değişmesinin kiplikle sağlandığını vurgular. Fiile gelen eklerin zaman, görünüş ve

kiplik kategorilerini karşılayabildiğini ve hangi kategorinin ön planda olduğunu da ancak bağlamdan yola çıkarak belirlenebileceğini söyler (2008: 181). Aslan Demir, kipliğin anlam bilimle ilgili olduğunu ve dil bilimsel kipliğin dünyada var olan açık ya da örtük anlamların dile nasıl yansıdığıyla ilgilendiğini söyleyip bu anlamların da bireyin idrak süzgecinden geçerek dil birimlerine kodlandığı ve ifade edilebilir duruma dönüştüğünü belirtir. Kipliğin de bu dönüşüm işlemiyle ilgilenirken bireyin tutum ve yargılarından bağımsız olamayacağını söyler (2008: 17). Vardar, konuşucu ile dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği olarak tanımladığı kipliğin; olumlu ya da olumsuz bildirme, soru, buyurma veya dilek tümcesinden, dolaylı ya da dolaysız anlatımdan oluştuğunu söyleyerek kiplik terimine farklı bir açıdan bakmaya çalışır (1980: 104).

Kiplik kavramının tanımıyla ilgili literatürde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Çünkü kiplik, yapıların anlamsal ve işlevsel boyutuyla ilgilidir. Bu da tanım için belli bir sınır oluşturmasını zorlaştırmakta ve farklı yorumlara sebep olmaktadır. Kerimoğlu (2011: 22-23) kiplikle ilgili bakış açılarını şu şekilde özetlemiştir: Kiplik kavramının üç temel bakış açısı vardır. İlk bakış açısına göre kiplik önerme karşısında konuşurun tutumunu bildiren bir kategoridir. Bu daha çok epistemik-deontik ayrımına karşılık gelir. İkinci bakış açısında konuşur önermenin gerçeklik değerine odaklanır. Diğer bakış açısı ise mantık kökenlidir ve önermenin dünya bilgisiyle örtüşüp örtüşmediğine bakar. Kiplik kavramıyla ilgili genel görüşe baktığımızda konuşur ve önerme arasındaki ilişkinin dile yansımaları diyebiliriz.

1.2.1. Kip- Kiplik İlişkisi

Kipin cümlelerin kiplik değerini gösteren biçimsel bir fiil kategorisi olduğu yönündeki yaklaşımlar çoğunluktadır. Kip için genel görüş kipliğin gramatikal biçimi olmasıdır (De Haan 2006: 33). Bybee vd. kipi, konuşmacının kendi davranış ve fikirlerinin dilbilgiselleşmesi olan kipliğin gramatik bir biçimi olarak tanımlamıştır (1994: 181). Bybee-Fleischman kipin, çekimsel olarak (inflectionally), bildirme (indicative), tasarlama (subjunctive), istek (optative), emir (imperative), şart (conditional) gibi fiille ilişkilendirilen anlam alanlarını karşıladığını belirtir. Kipliğinse daha geniş bir anlam

alanını kapsadığını ve bu alandaki anlamsal farklılıkları da (emir, öneri, niyet, zorunluluk, çıkarım vb.) içinde barındırdığını söyler (1995: 2).

Çürük, kipin morfolojik işaretleyicilerle ilişkili olduğunu kipliğin ise morfolojik, sözlüksel ve diğer işaretleme türlerini (söz dizimsel, parçalarüstü sesbirim vb.) kapsayan genel bir kavram olduğunu belirtir (2010: 59). Yarar, kipliğin konuşurun öznel değerlendirmesi olduğunu söyler. Kipi de bu öznel değerlendirmenin eylem eklerine yansması olarak verir (2001: 89). Aslan Demir kipin biçimsel bir kategori olduğunu kipliğinse emir, istek, gereklilik-zorunluluk, koşul vb. anlam alanlarıyla ilgilendiğini belirtir (2008: 17). Benzer'e göre kip, birincil görevi: emir, istek, gereklilik, dilek-şart anlamlarını aktarmak olan biçimlere verilen isimdir. Kiplik ise konuşurun ruh durumunu, duygularını, niyetini, isteğini bildiren bir kavramdır. Kip sadece fiilleri içeren bir sınıflama iken kiplik dilin değişik birimlerinin kullanım düzleminde kazandıkları iletişim değerleridir (2008: 271).

Kip ve kiplik kavramlarının tanımlamalarda iç içe girmiş olduğunu görmekteyiz çünkü bu kavramlar birbiriyle ilişkilidir.

(1) *Ali bu saatte evde olmalı.*

örneğindeki *-mAlI* eki fiile gelerek kiplik anlamlardan birini işaret etmektedir. Bu ek, fiile gelen biçimsel araçlardan biri olduğu için kip ögesidir. Ancak bu anlamı işaretlemek için konuşur sadece biçimsel araçları kullanmayabilir veya gereklilik anlamından başka anlamları da (zorunluluk, yasaklama, emir, rica vb.) bildirmek isteyebilir. Bu durumda yalnızca morfolojik araçları kullanan ve gereklilik anlamını veren dar bir semantikten değil sözlüksel, biçim-söz dizimsel, söylemsel gibi farklı yapılarla da işaretlenebilen geniş bir anlam alanıyla karşılaşırız. İşte bu anlam alanı kiplikle doğrudan ilişkilidir. Bu durumda kiplik cümlenin nerdeyse tüm parçalarıyla ilgilenerken önermenin yorumunda etkindir.

Hirik ise kip ve kiplik ilişkisine farklı bir açıdan bakarak kipi, konuşurun önermesinde yer alan tahmin, çıkarım, olasılık, istek, rica, emir gibi anlam alanlarını karşılayan anlam bilimsel bir kategori olarak değerlendirirken kipliğin de bu anlam alanlarını

karşılayan biçimler olduğunu savunur ve kipin anlam bilimle kipliğinse hem anlam bilim hem de biçim bilimle ilgili kavramlar olduğunu belirtir (2013: 249).

1.2.2. Zaman- Görünüş- Kiplik İlişkisi

Zaman kavramına gramer kitaplarında fiil çekim kategorisi içinde sıklıkla yer verilmiş ve çoğunlukla kiple eş değer tutulmuştur. Zaman genel olarak ontolojik ve gramatikal olmak üzere ikiye ayrılır. Ontolojik zaman geçmiş, gelecek ve şimdi biçiminde sınıflandırılır ve daha çok felsefecilerin ilgilendiği bir alandır. Gramatikal zaman ise olayların belli bir sırası içinde gösterilmesi için çeşitli dil bilgisi öğeleri üzerine kodlanmasıdır. Ayrıca gramatikal zaman, konuşma zamanı ile eylem zamanı arasındaki ilişkiyi yansıtmaya göre mutlak ve göreceli olmak üzere ikiye ayrılır ve mutlak zamanla göreceli zaman arasında öncelik, sonralık ve eş zamanlılık ilişkisi bulunur (Aslan Demir 2008: 35-36)

Görünüş, belirli sınırlara sahip olan bir fiilin başlama, devamlılık, bitme, tekrar etme gibi süreçlerden hangisine sahip olduğuyla ilgili bir kategoridir (Kerimoğlu 2016: 182). Olayların bir başlangıç sınırı, bir bitiş sınırı ve bu ikisi arasında bir süresi bulunur. Görünüş kategorisi, konuşurken olayın hangi noktasını önemseydiğini gösterir ve konuşur olayın farklı kesitlerine (başlangıç, bitiş veya süre) odaklanabilir (Aslan Demir 2008: 37). Örneğin sınıf kapısından öğretmenin geldiğini gören biri *Öğretmen geliyor* veya *Öğretmen geldi* diyebilir. Konuşmaya göre değişen bir durum olduğu için görünüş kategorisi kiplikle ilişkilidir. Bir bakıma görünüş işaretleyicileriyle kiplik işaretleyicilerinin ortak noktası öznelliktir diyebiliriz (Rentsch 2013: 146). Bu alanda Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda yetkin bir isim olan Johanson dil bilimsel zamanı görünüşle birlikte değerlendirir. Görünüşün ortaya çıkmasında zamanın belirleyici olduğunu söyler (2016: 56). Bir eylem, zaman dilimine konuşma zamanı ve eylem zamanı arasındaki ilişkiye göre *geçmiş/sonlanmış (anterior)*, *hâl/sonlanmamış (non-anterior)* ve *gelecek (prospective)* biçiminde *öncelik, eş zamanlılık ve sonralık* ilişkileriyle ve *arasınırlılık (intraterminality)*, *artsınırlılık (postterminality)*, *öngörülülük (prospectivity)* görünüşlerinden biriyle yorumlanarak yerleşir (Johanson 1994, Aktaran: Aslan Demir 2008: 36).

Kiplik, konuşurun tutumunu, aktardığı bilginin gerçekliğine dair yorumunu, delillerini, anlatılan olayların koşullarına ve gerçekleşmesine yönelik beklentilerini gösteren bir anlam kategorisiyken zaman olayların şimdi ve buraya göre önceliğini, sonralığını ve eş zamanlılığını gösterir. Görünüş de konuşurun tercihiyle bağlı olarak kendini konumlandığı noktadan olayın zamanına karşı bir bakış açısı oluşturmasıdır. Dolayısıyla bu kavramlar birbiriyle ilişki kavramlardır. Kerimoğlu görünüş kavramını anlam alanı olarak zamana daha yakın bulur. Görünüşün kiplik anlam alanlarıyla ortaklığının da kullanılan fiil çekim eklerinden kaynaklandığını vurgular (2011: 79).

Bu başlık altında asıl değinmek istediğimiz nokta da kiplik, görünüş ve zaman gibi kategorilerin birbirleriyle ilişkili olduğu ve aynı unsurlar üzerine kodlanabildiğidir. Aslan Demir, emir semantiğinin hangi biçimbirimle işaretlenirse işaretlesin ifadeye geleceklik kazandırdığını söyler ve emrin iletişim ortamına öngörülülük görünüşüyle çıktığını ifade eder. Ayrıca farklı işlevlerin aynı morfolojik öge üzerine kodlanmasını ya da tek gramatikal ögenin eş zamanlı olarak iki işlevi birden yerine getirebilmesini bu yapıların işlevsel bulanıklığından değil çok işlevselliğinden kaynaklandığını belirtir. Hangi işlevin de birincil olduğunun ancak bağlamdan veya konuşurun niyetinden anlayabileceğimizi söyler (2008: 37).

Uzun, Türkçede konuyla ilgili biçimsel ögelerin sürme, bitme gibi görünüşsel; tahmin, olasılık, rivayet gibi kipsel özellikler taşıdığını öne sürer. Zamanla olan bağlantılarının da aktardıkları kavramların doğasında bulunduğunu belirtir ve bunu eklerin rivayet anlattığında bitmeyle, sürme anlattığında şimdiki zamanla, olasılık ve tahmin anlattığında da gelecek zamanla bağlantılı olmasına bağlar (2004: 163).

1.2.2.1. Gelecek Zaman - Kiplik İlişkisi

Gelecek, henüz gerçekleşmemiş, gerçekleşmesi ümit edilen veya kesin gözüyle bakılan ifadeleri kapsar. Gelecek işaretleyicileri, zamanla ilgili olduğu kadar kiplik anlamlara işaret etmesi yönüyle de önem kazanmaktadır. Gelecekle ilgili ifadeler kiplik-zaman ilişkisi açısından dil bilimsel kiplik çalışmalarının konusudur. Gelecek zaman ifadeleri cümleye inanç, tahmin, niyet vb. kipsel anlamlar kazandırmaktadır. Gelecek zaman işaretleyicisi olarak tanımlanan -(y)AcAk ekine Türkçe dil bilgisi kitaplarında kesin

gelecek zamanı işaretleyen bir biçim olarak yer verilir (Korkmaz 2009, Ergin 2004) . Fakat kesinlik kavramı konuşurun tutumuyla ilgili bir durum olduğu için zamandan ziyade kiplikle ilgili bir durumdur. Uzun (2004: 160) *-(y)AcAk* ekinin olasılık/tahmin bildirmek için kullanıldığını ve ekin asıl işlevinin kiplik olduğunu söyler. Aslan Demir (2008: 45) bu ekin kiplik işlevleri için olasılık ve tahmin öngörüsünün yeterli olmadığını ve bu ekin niyet, olasılık, tahmin, çıkarım, plan, emir gibi daha geniş bir kiplik alana sahip olduğunu söyler. Ayrıca *-(y)AcAk* ekinin zaman kavramıyla da ilişkili olduğunu belirtir.⁴

Korkmaz (2009: 623) *-(y)AcAk*'ın kiplik işlevlerinden bir kısmını zaman kayması olarak ifade etmiştir. Bu kavram biçimbirimlere işlevsel yaklaşmayı engeller. Çünkü bu durum biçimbirimin hangi bağlamda kullanıldığını ilgilidir. Rentzsch (2015: 198) *-DaçI*, *-(y)AsI*, *-(y)AcAk*, *-r* vb. gelecek yapılarını öngörülü (prospective) “nötr” kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirir. Çünkü bu işaretleyiciler bağlama göre olasılık, gereklilik veya istek bildiriminde kullanılabilir. Kerimoğlu (2010: 445) gelecek zamana atıfta bulunan *-(y)AcAk*'ın deontik kipliğe daha yakın olduğunu fakat epistemik kiplik olarak da kullanılabilceğini belirtir.

Gelecek zaman ve kiplik ilişkisinde Bybee vd. (1994: 240) epistemik zorunluluğun gelecek zamandan gelişebileceğini ileri sürer. Auwera ve Plungian (1998: 98) olasılık ve zorunluluk ilişkisi üzerinden katılımcı dışı (participiant external) olasılığın gelecek zamana doğru gelişebileceğini ve daha sonra gelecek zamandan epistemik zorunluluğa doğru tekrar kipselleşebileceğini harita üzerinde göstermeye çalışmıştır. Comrie (1985: 44) geleceğin kiplik-zaman tartışmalarına sebep olmasını geleceğin henüz gerçekleşmemiş olmasına bağlayıp tahmin içerdiğini bundan dolayı da zamandan ziyade kipliğe daha yakın olduğunu düşünür.

⁴ Aslan Demir (2008: 45) gramatikal zamanın herhangi bir öge üzerine kodlanarak olayların konuşma zamanına göre sırasını belirttiğini söyler. Bu sıranın da öncelik, sonralık ya da eş zamanlılık biçiminde olduğunu ve sonralık ilişkisinin olasılık, niyet, plan, tahmin, tasarı vb. anlamsal nüanslarla gelecek zamanı açığa çıkardığını belirtir.

1.2.2.2. Geniş Zaman - Kiplik İlişkisi

Türk dil bilgisi kitaplarında geniş zaman (aorist) veya geniş zaman kipi olarak adlandırılan $-(X/A)r$, $-mAz$ ekleri geleceği ve geçmişi kapsayabilirken alışkanlık ya da niyet, tahmin, varsayım gibi kiplik anlamlar da bildirebilir (Aslan Demir 2008: 71). Bybee vd. (1994: 151) bu tür işaretleyicileri genelleyici kiplik işaretleyicileri (generic modals) olarak adlandırmaktadır. Bu ekle ilgili Türk dil bilgisi kitaplarında geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı kapsayan bir “bildirme kipi” olduğu konusunda yaygın görüş vardır. Geniş zamanın zaman işlevinin açıklanmasında üç zaman bölümünden şimdiki zamana ait sayılmakla birlikte Eski Türkçeden beri üç zaman arasında sınırsız denecek kadar geniş bir kullanıma sahip olduğu, zaman içinde kendiliğinden pek belirli bir yeri olmadığı, kullanıma göre değişebildiği üzerinde durulur (Banguoğlu 2015: 462). Korkmaz, geniş zaman kipinin zaman üstü bir anlatıma sahip olduğunu, geniş zaman kipiyle karşılanan geçmişlik, şimdilik ve geleceklik anlamlarının kesin ve belirli olmadığını, nispi bir belirsizlik taşıdığını, bunun da doğrudan fiildeki görünüş olayı ile ilgili olduğuna dikkat çeker (2009: 637). Ergin, geniş zaman eklerinin devamlılık, ihtimal ve her zaman, geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan bir zaman, gelecek zaman olmak üzere üç çeşit zaman ifade ettiğini; alışkanlıklarda, bilimsel gerçeklerde, yasa ve atasözlerinde tercih edilen yapılar olduğunu belirtir. Bu özellikleriyle de geniş zaman eklerini, bildirme kipleri arasında tasarlama kiplerine yaklaşan bir kip olarak değerlendirir (2004: 291). Erkman Akerson ve Özil, konuşma anını merkeze alarak yaptıkları sınıflandırmada şimdiki, geçmiş ve gelecek zamanı dilimlenmiş zaman içinde, geniş zamanı ise dilimlenmemiş zaman içinde gösterirler. Geniş zamanın süregiden, yinelenen, genelgeçer, zaman içinde oldukça geniş bir dilimi kapsayan bir olayın ifadesinde kullanıldığını belirtip görece bir bitmezlik ifadesi taşıdığını söylerler. (2015: 224). Uzun’a göre de geniş zamanın bütün zamanlara gönderimde bulunması, gerçekte onun bu üç zamandan hiçbirisiyle ilgisi olmadığını gösterir. Bu ek bir eylemin zamanını belirtmek için değil bir alışkanlığı, yeteneği, yeterliği vb. aktarmak için kullanılır (2004: 161). L. Uzun ve Erk Emeksiz de bu biçimbirimin zaman işaretlemediğini konuşurun öznel tutumunu yansıttığını veya nesnel ifadelerde kullanıldığını belirtirler (2002: 139). Aydemir’e göre, geniş zaman ekinin birincil işlevi, kipselliktir. Bu işleviyle de gerçekleşmesi muhtemel olayları bildirmektedir (2010: 27). Aslan Demir (2008: 72) bu

tanımlamaların sebebini Johanson'a (2000:50-51) atıfta bulunarak bitimli fiillerin görünümlerine (aspect) ve eylemsel içeriklerine göre yüksek odaklı (highfocal), düşük odaklı (lowfocal) veya odaksız (nonfocal) olabildiğini, yüksek ve düşük odaklılık farkının eyleme yönelinen noktada belirli bir hareketin bulunup bulunmamasına bağlı olduğunu söyler. Bu açıklamaya göre *Ali gelir*, *Ali geliyor* cümlesine göre daha düşük odaklıdır. Düşük odaklı olan yüksek odaklı olana göre daha genel anlamlıdır. Bu sayede de $-(X/A)r$ eki niyet, olsılık, emir, yasaklama gibi kiplik anlatımları karşılayabilir.

1.2.2.3. Şimdiki Zaman-Kiplik İlişkisi

Türkçe dil bilgisi kitaplarında şimdiki zaman eki veya şimdiki zaman kipi olarak adlandırılan $-(X)yor$ eki, Eski Anadolu Türkçesindeki süreklilik bildiren yoru- tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumu ile ortaya çıktığı için işlevsel olarak şimdiki zamandan geçmiş ve gelecek zamanlara kadar uzanan bir genişlik kazanmıştır. İşlevsel farklılıklarının olması da zaman kaymasından kaynaklanır (Korkmaz 2009: 611). Aslan Demir ise $-(X)yor$ ekinin eylemin ara-sınırına/süreğine dikkat çeken yüksek odaklı bir görünüş eki olduğunu aynı zamanda kiplik anlamlar da bildirdiğini belirtir (2008: 80). Benzer de $-(X)yor$ ⁵ ekinin *bildirme*, *belirsizlik*, *emir*, *alışkanlık* olmak üzere dört farklı kiplik değeri olduğunu söylemiştir (2008: 217).

1.2.2.4. Geçmiş Zaman-Kiplik İlişkisi

Türkçede geçmiş zaman işaretleyicisi olarak $-DX$ ve $-mXş$ ekleri kullanılır. Bunlardan $-DX$, konuşur tarafından doğrudan deneyimlenen durumların aktarımında kullanılırken $-mXş$ doğrudan deneyimlenmeyen durumların aktarımında kullanılır (Aksu-Koç 1986: 250). Temürcü (2007: 135) $-DX$ ekinin kesin geçmiş belirttiğini ve kişisel bilginin bir parçası olarak da bir önerme sunduğunu belirtir. Bir yandan $-mXş$ eki de doğrudan tecrübe edilen durumlar için kullanılabilir. Konuşurun bir durumun farkına varma veya idrak etme süreçlerini de kapsayabilir:

⁵ Türkçede kapsamı en geniş olan şimdiki zaman eki $-(X)yor$ 'dur. $-mAktA$ eki biraz daha sınırlı bir alanı ve $-mAdA$ eki de en sınırlı şimdiki verir. $-(X)yor$ ekinde zaman anlatımı kesikli şimdi, $-mAktA$ ekinde sürekli şimdi, $-mAdA$ ekinde ise aralıksız şimdi biçiminde görünür (Benzer 2008: 210).

(1) *Telefonumu evde unutmuşum.*

(2) *Ne kadar da büyümüşsün.*

Benzer *-DX* ekinin *-mXş*'tan farkını (belirli geçmiş, belirsiz geçmiş) cümle içinde tespit etmenin zor olduğunu vurgular. Bunu da eklerin birbiri yerine kullanılabilmesine bağlar. *Açlık yüzünden bu yıl içinde altı milyon kişi öldü* örneğinde tanık olunan bir olaya gönderme yapılamamakta fakat *-DX* ekinin kullanılması konuşurun edindiği bilgiye güvenilirliğini göstermektedir. Bu iki biçim arasındaki asıl farklılık işaretledikleri kiplik anlamlardır. Türkçenin en geniş kiplik türüne sahip eki *-mXş*'tir ve bu ek *bildirme, küçümseme, belirsizlik, kanıt, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, tanık olmama, şüphe, söylenti* biçiminde kiplik anlamları işaretleyebilirken *-DX bildirme, kesinlik, tanık olma, belirlilik* olmak üzere dört farklı kiplik alanını işaretleyebilmektedir (2008: 189). Özmen Veld (2006) *-mXş*'ın olası doğru önermelerin aktarımında kullanıldığını *-DX* biçimbiriminin de epistemik açıdan zorunlu doğru önermeler için kullanıldığını ifade eder ama *-mXş*'ın aktarımsal bir bilgiyi işaretlediğinde bilginin olası doğruluk bildirdiğini çıkarımsal bir bilgi işaretlediğinde de bilginin zorunlu doğruluk değeri taşıdığını belirtir. *Ali içki içmiş* örneğinin doğruluk değeri tanıtı veya bağlama göre değişkenlik gösterebilir. Johanson, *-mXş* ekinin her zaman dolaylı bir anlatım bildirmediğini veya durum hakkında konuşurun bilgisini yansıtmadığını söyler. *Ahmet gelmiş* cümlesinde bilginin kaynağına işaret edilmiş olabilir fakat *Ahmet geldi* de denilebilir. Bu kullanım konuşurun içinde bulunduğu duruma hazır olmadığını veya durumla ilgili herhangi bir sorumluluk almak istemediğini gösterir (2003: 282).

1.3. KİPLİK SINIFLANDIRMALARI VE YAKLAŞIMLAR

Kiplik daha çok anlam bilimle bir alan olduğu için belli bir kiplik sınıflandırmasından söz etmek mümkün değildir. Ayrıca kiplik yapıları oluşturan biçimlerin işlevsel olması da kiplik sınıflandırmalarını ilgili farklılaştırmıştır. Her araştırmacı kendine farklı ölçütler belirleyip buna göre bir ayrıma gitmiş veya diğer araştırmacıların tanımlarının üzerine farklı kategorileri ekleyip çıkarmıştır. Sınıflandırmada ve tanımlamadaki bu belirsizlik kipliğe farklı bakış açıları kazandırmış ve belli yaklaşımlar (mantıksal, pragmatik, semantik, tipolojik vb.) oluşturmuştur.

Dil bilimsel kiplik çalışmalarının temelinde felsefe ve mantık yatmaktadır. Tüm sınıflandırmaların dayanağı olan kiplik mantığının (modal logic) temelinde de olasılık (possibility) ve zorunluluk (necessity) vardır. Bir bilginin doğru ya da yanlış olmasına göre olası doğru ve olası yanlışlardan oluşan bir dünya vardır (Lyons 1977: 787). Kiplik mantığı olasılık ve zorunluluk kavramlarının tanımı ve birbiriyle ilişkisine odaklanırken dil bilimsel kiplik incelemeleri bilginin dile nasıl yansıdığıyla, konuşur ve önerme arasındaki ilişkiyle ilgilenir.

Temelde benzer anlam alanlarına işaret etmelerine rağmen araştırmacılar kiplik kategorilerini farklı terimlerle açıklamıştır. Bunların arasında en fazla kabul gören epistemik kiplik (epistemic) ve deontik kiplik (deontic) ayrımıdır. Epistemik kiplik, bir önermenin doğruluğu veya gerçekliği hakkında konuşurun tutumunu yansıtır. *Ali belki hastalanmıştır* örneğinde *belki* ifadesinin *-mXştXr* ile birlikte kullanımı konuşurun önermenin doğruluğundan emin olmadığını gösterir ve cümleye tahmin anlamı katar. Deontik kiplik ise zorunluluk, izin, emir gibi eyleyicinin sorumlu olduğu davranışları bildirir. *Burada yüksek sesle konuşmamalısınız* cümlesi zorunluluk bildirdiği için deontik kiplikle ilişkilendirilir.

Epistemik ve deontik kiplikten başka dinamik ve aletik kiplik kategorilerinden de bahsedilir. Dinamik kiplik *Ali güzel resim yapabilir* örneğindeki gibi genellikle eyleyicinin isteklerinin, yeterliliklerinin ve niyetlerinin ifadesiyle ilgilenir. Aletik kiplik ise *Kedi bir hayvandır* örneğindeki gibi mantıksal zorunlulukları ele alır. Bunların dışında literatürde farklı terim önerileri ve sınıflandırmalar da bulunmaktadır. Bu belli başlı sınıflandırmaları yüzeysel olarak tanımlamak gerekirse tipolojik yaklaşımlarda adı

geçen ve evrensel bir kiplik yaklaşımı oluşturabileceğini öne süren Palmer'in sınıflandırması çalışmalarda en çok atıfta bulunulan bir sınıflandırmadır (1986, 2001). Palmer ilk çalışmasında epistemik, deontik, dinamik olmak üzere üçlü bir kiplik sınıflandırması yapmıştır (1986: 102-103). Daha sonraki çalışmasında sınıflandırmasını değiştirmiş kiplik türlerini önerme ve eylem kipliği olmak üzere iki üst başlıkta incelemiştir. Önerme kipliğini epistemik ve evidensiyellik olarak ikiye ayırıp bu kiplik türünün konuşurun önermenin gerçeklik değeri veya durumuyla ilgili tutumunu yansıttığını ifade etmiştir. Eylem kipliğini ise gerçekleşmemiş ama gerçekleşmesi belli bir potansiyele sahip eylemlerle ilgili bir kiplik türü olarak tanımlayıp deontik ve dinamik kiplik olarak ikiye ayırmıştır (2001: 8). Önerme kipliğinin alt başlıklardan biri olan epistemik kiplik önermenin gerçeklik değeriyle ilgili yargıları yansıtır. Konuşurun yargıları kesinlik dışılığı bildiriyorsa ihtimal kipliği *Ali belki gelir*; konuşurun yargıları gözlemlenebilen açık kanıtlara dayanıyorsa çıkarım kipliği *Işıklar yanıyor, Ali gelmiş olmalı*; konuşurun yargıları genelliğe dayalı bir çıkarımı işaretliyorsa da varsayım kipliği *Ali her akşam 9'da evde olur, saat 9, şimdi gelir* söz konusudur (Palmer 2001: 24-25). Önerme kipliğinin ikinci alt başlığında yer alan evidensiyellik ise konuşurun önerme hakkında ne tür kanıtlara sahip olduğuyla ilgilenir. Aktarım ve duyum kipliği olmak üzere ikiye ayrılır. Aktarım kipliğinde konuşur bilgiye doğrudan sahip olmayıp aktarılanlarla yorum yapar, ikinci elden bilgi, üçüncü elden bilgi ve folklorik bilgi olmak üzere üç alt başlık altında değerlendirilir. Duyum kipliğinde de konuşur kendi duyumlarına dayanarak yorumda bulunur ve duyumun niteliğine göre görmeye dayalı olanlar, görmeye dayalı olmayanlar ve işitsel olanlar diye üçe ayrılır (Palmer 2001: 35-47). Eylem kipliğinin alt kategorisi olan deontik kiplik de izin ve zorunluluk bildiren ifadelerle söz verme ve tehdit içerikli ifadeleri karşılar. Bu başlık altında değerlendirilen ifadeler eyleyici üzerinde dış otoritenin hakim olduğu ifadelerdir. Dinamik kiplik de yeterlilik ve gönüllülük olarak iki kısımda incelenir. Bu kiplik ifadeleri de eyleyici üzerinde herhangi bir otoritenin olmadığı, eyleyicinin kendi yeterlilik ve isteklerinin ön planda olduğu ifadelerdir (Palmer 2001: 70-85). Palmer'in bu sınıflandırmayı klasik kiplik sınıflandırmasına uygun olarak yaptığı söylenebilir. Terimler farklı olmakla birlikte önermenin gerçekliğiyle ilgili olan tahmin, çıkarım vb. ifadeleri Jespersen (1924) *istek ögesi taşımayanlar* olarak değerlendirilirken yeterlilik, emir vb. bildiriren ifadeleriye *istek ögesi taşıyanlar* olarak değerlendirmiştir (Kerimoğlu 2011: 121).

Bybee vd. kiplik kategorisini kılıcı odaklı, konuşur odaklı, epistemik kiplik ve yardımcı cümle kipliği ana başlıkları altında toplamıştır. Bunlardan kılıcı odaklı kiplik; zorunluluk, gereklilik, yeterlilik, niyet, vb. ifadeleri karşılarken konuşur odaklı kiplik emir, yasaklama, isteme ya da izin verme gibi ifadeleri karşılar (1994: 176-177).

Kiplik yaklaşımlarda bir diğer sınıflandırma örneği de Auwera ve Plungian'a (1998: 80-81) aittir. Bu araştırmacılar kiplik işaretleyicilerin daha çok anlam alanlarıyla ilgilenmişler ve katılımcıyı merkeze alan bir sınıflandırma yapmışlardır. Kipliği katılımcı içi, katılımcı dışı, deontik ve epistemik başlıkları altında değerlendirmişlerdir. Katılımcı içi kiplik olasılık ve zorunluluk olmak üzere ikiye ayrılır. Olasılıksal durumlar katılımcının kendi yetenekleri doğrultusunda zorunlu durumlar daha çok katılımcının kendi ihtiyaçlarıdır.

(1) *Ali'ye günde beş saat uyku yeterlidir.* (katılımcı içi olasılık)

(2) *Ali'nin kendini iyi hissetmesi için her gece on saat uyuması gerekiyor.* (katılımcı içi zorunluluk)

Katılımcıya yönelik dışsal durumlar için kullanılan katılımcı dışı kiplik alanı da olasılık ve zorunluluk şeklinde iki kısımda incelenir.

(3) *Otogara gitmek için metroyu kullanabilirsin.* (katılımcı dışı olasılık)

(4) *Otogara gitmek için metroyu kullanmalısın.* (katılımcı dışı zorunluluk)

Diğer bir alan olarak deontik kiplik, katılımcı dışı kipliğin bir alt alanıdır ve katılımcıya sunulan olanakları veya katılımcının zorunlu kılındığı durumları işaretler. Kimi zamanda toplumsal kurallar için kullanılır.

(5) *Ali bugün işe gelmeyebilir.* (olanak)

(6) *Ali bundan sonra işe gelmesin.* (zorunluluk)

Bir diğer kiplik alanı olan epistemik kiplik ise konuşurun yargılarına yönelik ifadeler için kullanılır ve bu alan da yine olasılık ve zorunluk olarak iki açıdan değerlendirilir.

(7) *Ali gelmiş olabilir.* (olasılık)

(8) *Ali gelmiş olmalı.* (zorunluluk)

Kratzer kiplikle ilgili çalışmalarda bağlamın önemini vurgulayarak kiplik yapıların anlam alanını belirlemede iletişimsel arka planın önemini belirtir (1991: 42). Kiplik sınıflandırmalarda işlevselliğin önemini vurgulayan Kiefer (1997: 242) epistemik kiplik ve kök kiplikleri üzerinde durduktan sonra kök kipliğini kurallar, yasaklar ve isteklerle ilgili olan deontik kiplik; eyleyicinin davranışlarıyla ilgili olan yaratılışsal kiplik; farklı iç ve dış durumlarda ortaya çıkan durum kipliği ve konuşurun isteklerini karşılayan duygu kipliği olmak üzere dörde ayırmış ve epistemik kipliklerin mantıksal ilişkilere, kök kipliklerinin de pratik anlam ilişkilerine dayandığını belirtmiştir. Kipliğe bilişsel ve işlevsel bakış açısıyla yaklaşan Nuyts (2001a: 25) deontik ve dinamik kipliğin bir arada verildiği kiplik sınıflandırmalarını eleştirir. Dinamik kipliklerin isteme ve yaratılışsal durumları belirtmesinin yanı sıra zorunluluk ve gerekliliği de bildirdiğini dile getirir. Deontik kipliğin de izin ve ahlaki/sosyal gereklilik anlamlarını kapsadığını söyler. Johanson literatürdeki klasik kiplik sınıflandırmalarından farklı olarak kipliği sentetik ve analitik diye ikiye ayırır. Sentetik olanların *-(y)Abil-*, *-mAll* gibi biçimbirimlerden; analitik olanların ise *iste-*, *mümkün değil* gibi isim ya da fiil kökenli yüklemleyicilerden oluştuğunu belirtir. Bu tasnife göre de kipliği isteme (volution), zorunluluk (necessity) ve olasılık (possibility) olmak üzere üç gruba ayırır. İsteme kipliğini gönüllülük (voluntative), istek (optative) ve varsayımsal (hypothetic) olarak üçe ayırır. Zorunluluk kipliğinin amaçlanan ve dikte ettirilen bir emri ifade etmek için kullanıldığını söyler. Olasılık kipliğini de deontik ve epistemik olmak üzere ikiye ayırır. Deontik kiplikler izin ve yasakları işaretlerken epistemik kiplikler konuşur tarafından önermenin doğruluğunu yorumlamakta kullanılır ve olasılık bildirirler (2009: 488-492).

Bu adını andığımız çalışmaların temelini Wright (1951) atmıştır. Wright mantık odaklı kiplik çalışmalarıyla dil bilimsel kiplik incelemelerinde önemli bir isim olmuştur ve dört kiplik kategorisi belirlemiştir. Bunlardan ilki aletik kipliktir. Bu başlık altında doğruluğun türleriyle (olası, zorunlu, şartlı/varsayımlı) ilgilenmiştir. İkinci kiplik türü ise bilmenin türleriyle ilgilendiği epistemik kiplik türüdür. Üçüncüsü deontik kipliğidir. Zorunlu kılınan, izin verilmiş veya yasaklanmış ifadeleri kapsar. Sonuncusu ise varoluş kipliğidir. Bu kiplik türü de evrensellik, varoluşsallık ve boşluğu kapsamaktadır (Kerimoğlu 2011: 34).

1.4. EPİSTEMİK KIPLİK

Epistemik kiplik işaretleyicileriyle konuşur önerme karşısındaki bilgisini, inancını veya önermenin gerçeklik değerine dair yaklaşımını bildirebilir. Tahmin, çıkarım, varsayım gibi konuşmacının düşüncesini yansıtan öznel ifadeler epistemik değer taşımaktadır. Bir başka deyişle epistemik kiplik, önermenin gerçekliğine dair konuşurun yaklaşımını yansıtır (Bybee ve Fleischman 1995: 4). Buradaki gerçeklik kavramı konuşura göre değişen öznel gerçekliktir. Epistemik kipliğin alt kategorileri de önermelerin gerçeklik ya da doğrulukla ilişkisine göre belirlenir (Kerimoğlu 2011: 113). Epistemik kiplikle ilgili aynı bilgiyi içeren birçok tanım yer almaktadır. Frawley epistemik işaretleyicilerin bildirdiği anlam alanını olasılık, zorunluluk, inanç, aktarım, söylenti, çıkarım, görüş, tahmin, alıntılama, şüphe, kesinlik olarak belirler (1992: 407).

Epistemik kiplik birçok çalışmada deontik kipliğin karşısında yer alan bir kategori olarak gösterilir ve konuşurun önerme karşısındaki değerlendirmeleriyle ilgili bir kavram olarak ele alınır. Nuyts epistemik kipliği tamamen konuşur odaklı olmakla dinamik ve deontik kiplikten ayırır. Epistemik kipliği, bir konu üzerinde varsayımsal durumları değerlendirme süreci için yorumlar evreni olarak hizmet veren bir alan olarak tanımlar (2001a: 21-26). Lyons epistemik kiplik kategorisini kendi içinde nesnel ve öznel olmak üzere ikiye ayırır. Konuşurun önermeye dair bilgisinin niteliğine göre böyle bir ayırım yapar. Buna göre konuşurun bilgisi ölçülebilir verilere dayanıyorsa nesnel (objective) epistemik kiplik, konuşurun ölçülebilir verilere dayanmayan tahminlerini ise öznel (subjective) epistemik kiplik bildirir (1977: 797-799). Ruhi vd. nesnellik anlatan cümlelerin *bu böyledir* türünden açıklamalar olduğunu belirtip konuşurun, önermenin doğruluğunu yüklediğini söyler. Bu tarz önermeler dinleyen tarafından reddedilebilir, sorgulanabilir veya gerçek olarak kabul edilebilir olduğunun altını çizen Ruhi vd. öznel epistemik kipliğince konuşurun sözcesinde gizlediği önermenin sınırlarını belirlemediği, açıkça *böyle diyorum* demediği anlatımlardan oluştuğunu belirtmektedir. Düşünceler, başkalarından duyulmuş olaylar, geçici çıkarımlar bu kiplikle ifade edilir ayrıca epistemik kipliği kanıta dayalı kiplik ve yargı kipliği olarak ikiye ayırır. Kanıta dayalı kiplik konuşurun kendine güvenerek iddiada bulunduğu durumlar için kullanılırken yargı kipliği daha geniş bir alana işaret ederek olasılık, gereklilik, çıkarım ve tahmin gibi anlam alanlarını kapsar (1997: 104-105).

Papafragou da konuşurun bilgisinin niteliğini ölçüt göstererek epistemik kiplik kategorisini nesnel ve öznel olarak ikiye ayıranlardandır. Nesnel epistemik kipliğin ölçülebilir olduğunu ve kendi içinde nesnel epistemik zorunluluk ve nesnel epistemik olasılık olarak ikiye ayrıldığını belirtir. Mantık yürüterek çıkarımda bulunulan ifadeler nesnellığı belirler (2000: 82). Ayrıca Papafragou (2006: 1695) öznel epistemik kiplik ve nesnel epistemik kiplik arasındaki farklardan birinin kiplik-zaman ilişkisinde ortaya çıktığını savunur. Öznel epistemik kiplikler zamanla ilgiliyken nesnel epistemik kiplikler zamana bağlı değildir. Nuyts (2001b: 386) öznel ve nesnel epistemik kiplik ifadelerde delilin niteliğinin belirleyici olduğunu söyler. İfadedeki delil açık ve güvenilirse önerme nesnellik bildirir değilse öznellik bildirir.

Epistemik kipliğin olasılık ve zorunlulukla ilişkisine değinecek olursak epistemik kipliğin önermenin gerçekliğine veya doğruluğuna yönelik konuşurun tutumunu yansıtan ifadeler olduğu biliniyorsa bu ifadelerin konuşurun olay veya durumla ilgili bilgisini yansıttığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu bilgi ispatlanmamış bir bilgidir. Bu belirsiz ve göreceli durum epistemik olasılığa karşılık gelir. Lyons öznel epistemik kiplikle epistemik olasılığın yakın olduğunu belirtmiş ve öznel epistemik kiplikte olasılık anlamının nesnel epistemik kipliğe göre daha belirgin olduğunu söylemiştir (1977: 805). Epistemik zorunlulukta ise konuşur ifadesinin doğruluğundan daha emindir. Bunun için de ifadesini herhangi bir delile dayanarak ortaya koyar. Auwera ve Plungian gerçekleşme olasılığının daha yüksek olduğu durumlar için epistemik zorunluktan bahsetmiş ve şu örnekleri vermiştir:

(1) *John may have arrived.* (John gelmiş olabilir.)

(2) *John must have arrived.* (John gelmiş olmalı.)

Birinci cümlede konuşurun yargısında belirsizlik söz konusuysen ikinci cümlede konuşur, bir delilden hareketle böyle bir yargıda bulunabilir. Örneğin evin önünde John'un bisikletini görüp evde olup olmadığıyla ilgili çıkarım yapmış olabilir (1998: 81).

Epistemik kipliğin diğer kiplik kategorileriyle ilişkisi de ele alınmaktadır. Bunlardan mantık kökenli bir terim olan aletik kiplik epistemik kiplikle ilişkili olmakla birlikte epistemik kiplikten farklı olarak önermelerin olası gerçekliği ve zorunlu gerçekliğiyle

ilgilenir. Dil bilimsel kiplik incelemelerinde epistemik kiplik bilmenin durumlarıyla (modes of knowing), aletik kiplik ise doğrunun durumlarıyla (modes of truth) ilgilenen alan olması yönünden birbirinden ayrılırlar (Nuyts 2001a: 28). Günümüzdeki dil bilimsel kiplik incelemelerinde aletik kiplik kategorisine çok fazla yer verilmediği, konuşur-bilgi ilişkisinin epistemik kiplik başlığı altında ele alındığı görülmektedir (Kerimoğlu 2011: 136).

Epistemik kiplikle en fazla ilişki kurulan ve birçok sınıflandırmada da birlikte veya farklı alt başlıklarda ele alınan evidensiyellik, konuşurun bilgiye ulaşma biçimleriyle ilgilenir. Evidensiyelliğin alanı bilginin edinimidir. Evidensiyellik konuşurun bilgiyi hangi yollarla (kendisinin duyması, görsel delil, ikinci bir kişiden duyması vb.) edindiği konusuna odaklanır (Aikhenvald 2004: 1). Evidensiyelle ilgili farklı sınıflandırmalar ve adlandırmalar bulunur fakat genel olarak doğrudan/dolaylı ayrımının yaygın olduğu görülmektedir. Genellikle konuşmacının önermede aktarılan duruma tanık olup olmadığına göre sınıflandırılmaktadır. Böylece doğrudan aktarımlar, konuşmacının aktarılan olayı şahsen gördüğünü, işittiğini veya başka bir duyu yoluyla algıladığını gösterir. Dolaylı aktarımlar ise konuşmacının aktarılan olaya tanık olmadığını, olayın gerçekleştiğini başka birinden öğrendiğini veya mantık yoluyla akıl yürüterek bir çıkarıma vardığını bildirir. Palmer de evidensiyelliği *Aktarım* ve *Duyum* diye iki temel gruba ayırmaktadır. Aktarım anlatan işaretleyiciler önermede sunulan durumun doğrudan konuşmacı tarafından gözlemlenmediğini, konuşmacının başka birinden duyduğu bir olayı veya durumu aktardığını gösterir. Duyum kipliği ise önermede sunulan durumun doğrudan konuşmacı tarafından algılandığını gösteren ve konuşmacının hangi duyu yoluyla durumun deneyimcisi olduğunu bildiren ifadelerdir. Ayrıca Palmer, çıkarım kipliğini hem evidensiyellik hem de epistemik kiplik içinde ele almıştır (2001: 40-47). Plungian evidensiyelliği sınıflandırırken çıkarım kipliğini dolaylılık başlığı altında vermiştir. Olasılık bildiren epistemik ifadelerde konuşurun önerme karşısındaki bilgisinin yetersiz olduğunu ancak bilgisinin kaynağını işaret eden bir delil olduğunda önermesinin daha belirgin bir hal aldığını söylemiş ve konuşurun önermenin doğruluğunu sorgularken bilginin kaynağına da değinmiş olduğunu belirtmiştir (2001: 353-354). Aikhenvald ise konuşurun evidensiyelliği tercih ederek ifadesinin gerçeklik değerini değil bilgiyi elde etme yollarını işaret ettiğini söyler (2004: 179). Bu durumda konuşur epistemik kiplikle önermesinin gerçeklik değerini kendi

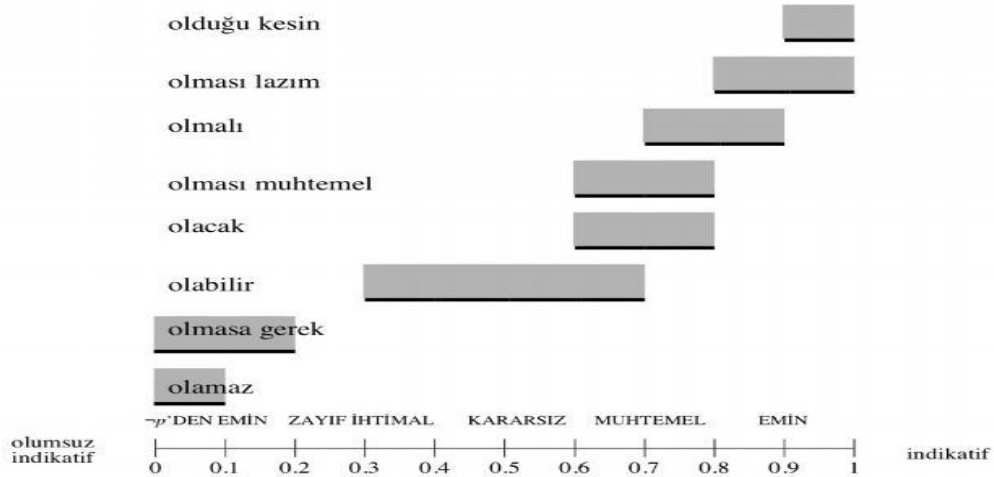
bilgisine dayalı olarak yorumlarken evidensiyellikle önermesinin gerçekliğine dair elinde olan delilleri sunarak bilgisinin kaynağını gösterir. Ayrıca Aikhenvald evidensiyelliğin kendi başına bir kategori olduğunu belirtmiş ve herhangi bir kategorinin alt başlığı olmadığını ifade etmiştir (2003: 1). Rentzsch, herhangi bir kanıt dayalı olarak elde edilen önermelerde epistemik anlamın bulunabileceğini veya tam tersi durumların da olabileceğini söyler. Kiplik işaretleyicilerinin birbirleriyle örtüşmesini bu yapıların anlam alanından ziyade işlevselliğiyle ilgili olmasına bağlar (2011: 82).

1.4.1. Epistemik Ölçek

Konuşur, bir durum veya olayın gerçekliği veya gerçekleşme ihtimali hakkında yorumlarını bildirdiğinde epistemik anlam ortaya çıkar. Konuşurun ifadesindeki epistemik anlamın niteliği sahip olduğu bilgiye ve inanca dayalı olarak değişir. Buna bağlı olarak da konuşur ifadesinde olgusallık değerine dair yaklaşımını bildirir. Birçok araştırmacı da önermelerin bu olgusallık değeri için ölçek belirlemiş veya kesinlik derecelerine göre bir sınıflandırmada bulunmuştur. Bybee vd. epistemik kipliğin kesinlikle ilişkisini kesinliğin niteliğine göre türlere ayırmıştır. Olasılığın (possibility) önermenin muhtemel doğruluğunu bildiren bir epistemik kiplik türü olduğunu, olabirirliliğin (probability) olasılığa göre kesinliğe daha yakın önermeleri içerdiğini belirtmiştir. Bu iki ifadeden daha gerçek ve kesinliğe daha yakın olan ifade türü olarak da çıkarımsal kesinliği (inferred certainty) göstermiştir (1994: 179-181). Ruhi vd. de kesinliği; düşük, orta ve yüksek dereceli olmak üzere üç bölümde incelemiştir. Düşük dereceli kesinlik kanıt gösterilmeyen önermeleri, orta dereceli kesinlik kanıt gerektiren önermeleri, yüksek dereceli kesinlik de kanıt gerektirmeyen önermeleri kapsar (1997: 106). Kesinlik ve epistemik kiplik konusunda Rubin kesinliği seviye, bakış açısı, odak noktası ve zamana göre dört kategoride incelemiştir. Kesinliğin seviyelerini mutlak, yüksek, orta, düşük dereceli ve kesin dışılık olmak üzere beşe ayırmıştır. Mutlak kesinliğin tartışılmayan, sorgulanmayan ifadeleri içerdiğini kesinlik dışılığın da belirsizlik bildiren ifadeleri içerdiğini söylemiştir (2006: 57-62).

Bazı araştırmacılarda kesinlik bildiren ifadelerin epistemik değer taşımadığı görüşündedir. Burada Declerck (2011: 37) olgusallık değeri olan bir ifadenin gerçek

dışı bir dünyaya atıfta bulunamayacağını bundan dolayı da kiplik anlam bildirmediğini öne sürmüştür. Declerck bir durumun epistemik değerini açıklamak için olgusalıktan karşıolgusalığa doğru bir ölçek belirlemiş ve önermeleri *olgusalılık, güçlü zorunluluk, zayıf zorunluluk, ihtimal, olabilirlik, ihtimal dahilinde olmama, imkansızlık, henüz gerçekleşmemiş olgusalılık, karşıolgusalılık* başlıkları altında değerlendirmiştir (2011: 36). Rentzch (2013: 155) de Türkçede epistemik kipiliğin anlam bilimsel yapısını kavramak için bir ölçek belirlemiş ve bu epistemik öğelerin ölçekteki yerinin noktasal değil çizgisel olduğunu belirtip farklı öğelerin anlamlarının birbirleriyle kesişmesinin de mümkün olabileceğini söylemiştir. Ölçeğini 0-1 arasında oluşturup 0 ve 0 sonrasında 1 ve 1 sonrasında epistemik bakımdan işaretlenmediğini belirtmiştir. Ölçeğini de şu şekilde oluşturmuştur:

1.4.2. Epistemik Kiplik İşaretleyicileri

Konuşurun önerme karşısındaki bilgisini, inancını, tutumunu yansıtan herhangi bir ifadedeki bir dilsel unsur epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kabul edilir. Kipliğin her alanında bağlam en belirleyici faktördür. Bundan dolayı da kullanılan yapılar değişkenlik göstermektedir. Araştırma konumuz olan epistemik anlam Türkiye Türkçesinde *-mAII*, *-DXr*, *-(y)AcAk*, *-(X/A)r* gibi morfolojik yapılarla; *inan-*, *san-*, *şüphelen*, *tahmin et-* gibi kiplik yüklemelerle veya *mutlaka*, *belki*, *kesinlikle*, *muhtemelen* zarfları gibi sözlüksel yapılarla; *ola ki*, *yoksa*, *olsa olsa* gibi söz dizimsel ve *-sa gerek*, *olması lazım*, *-mAk üzere* vb. biçim-söz dizimsel yapılarla veya değişik birleşimlerle de

karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kiplik anlamların ortaya çıkmasında iletişim ortamındaki vurgu ve tonlamanın da önemi büyüktür. Bu durumun yazı dilinde anlamlandırılması için birtakım yardımcı unsurlara ihtiyaç duyulabilir veya metnin bağlamından yola çıkılarak yorumlanabilir. Aslan Demir de kipliğin kiplerden farklı olarak (sözlüksel, söz dizimsel, bürünsel vb.) yalnız yüklemi değil cümlenin bütününe ilgilendiren birçok işaretleyicisi bulunduğuna değinir (2008: 17). Epistemik kiplik işaretleyicileri de cümlenin tamamına etki eder ve bu çalışmamızda Lyons'un (1977: 807) belirttiği gibi birden fazla epistemik kiplik işaretleyicisinin aynı önerme içinde bulunduğu durumları da gösterdik.

2. BÖLÜM: UYGULAMA

Bu bölümde Eski Uygur Türkçesi metinlerinden biri olan “Aç Pars” hikayesindeki epistemik unsurlar incelenmiştir ve Eski Uygur Türkçesi döneminde de epistemik yapıların morfolojik işaretleyicilerden başka farklı gramer yapılarıyla da işaretlenebildiği tespit edilmiş ve epistemik anlam taşıyan ifadeler işaretlerine göre *morfolojik, sözlüksel, morfolojik + sözlüksel, sözlüksel + morfolojik, söz dizimsel, biçim-söz dizimsel, biçim-söz dizimsel + sözlüksel işaretleyiciler* olarak belirlenmiş, açıklaması da yapılmıştır. Ayrıca belirlenen kiplik işaretleyicilerinin olgusallık değerine göre bir ölçek oluşturulmuştur. Bu ölçeğe göre belirlenen ana başlıkların altında da bu işaretleme yollarına yer verilmiştir.

2.1. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KIPLİK: “AÇ PARS” HİKAYESİ ÖRNEĞİ

Kiplik üzerine yapılan çalışmaların son yıllarda hız kazanmasıyla tarihi metinlerde kullanılan kiplik ifadeler de incelenmeye başlanmıştır. Bu çalışmada da Türk dilinin tarihsel gelişimi içinde yer alan metinlerden biri olan “Aç Pars” hikayesinin diyaloglara sık yer veren bir metin olmasından dolayı epistemik kiplik açısından elverişli bir metin olduğu tespit edilmiş ve bu metnin epistemik işaretleyicileri anlamsal ve işlevsel açıdan değerlendirilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi üzerine yapılan kiplik çalışmalarda adından söz ettiren Hirik (2010) Eski Uygur Türkçesinde, Palmer’in (2001) sınıflandırmasını baz alarak olasılık kipliğini incelemiştir. Eski Uygur Türkçesinde olasılık kipliğinin türlerine, olasılık kipliğinin diğer kiplik türleriyle ilişkisine yer vermiş ve *-sAr/-sA, birök...erser, umak, bolgu kergek/kergek, -gAy, -gAll, erinç, erki, tip, azu/azu, yme/yme, -gU/-gUlUk, mU* yapılarının Eski Uygur Türkçesi metinlerinde olasılık kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığını belirtmiştir. Erdal da *erki* ve *erinç*’in Eski Türkçede epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığını söylemiştir (2004: 276). Çalıştığımız metinde *erinç*’e hiç rastlanmamış fakat *erki*’nin sıklıkla kullanıldığı ve ifadeye epistemik değer kazandırdığı tespit edilmiştir. Bundan başka *-mXş, -DX, -(A)yIn, -gUlUk, -gAy, -zUn*

gibi morfolojik ögelerin; *takı, inan-, sezin-, odgurak, ukunçsuzın, muhadıp tañlap, ugrayu,* gibi sözlüksel ögelerin epistemik kiplik bildirdiği gösterilmiştir. *Tep*'in varsayım anlamı taşıyan cümlelerdeki kullanımı örneklendirilmiş; *kim, azu* gibi bağlayıcı unsurların, *nä üçün tep tesär, inçä bolmazun k(a)ltı* gibi söz dizimsel yapıların epistemik anlamları incelenmiş, *ugrınta...-gAll umaz, ugrınta...-DX* gibi biçim-söz dizimsel yapılar ve *unakaya...-gAll, ugrayu...-gUluK, täpräñsiz yayılmaksız... -(X/A)r, -gAll kıl-, -mXş ärgäy* mü gibi sözlüksel ve morfolojik yapıların birlikte kullanımı sonucu ortaya çıkan epistemik anlamlar incelenmiştir. *Tur-* yardımcı fiilinin Eski Uygur Türkçesinde cümleye epistemik değer kazandırdığı örneklendirilmiş. Bu adını andığımız yapılar olgusal değerine göre *ihtimal-kurgu, olabilirlik, olgusalığa yakınlık/kesinlik, ihtimal dahilinde olmama, olası olmayan/imkansız ve henüz gerçekleşmemiş olgusalılık* başlıkları altında incelenmiş ayrıca bu yapıların işlevsel ve anlamsal özelliklerinin doğru bir şekilde incelenebilmesi için kendi dönemi içinde ve metin bağımlı olarak değerlendirilmesine de dikkat edilmiştir.

2.1.1. İHTİMAL-KURGU İFADELERİ

Bu başlık altında konuşurun bilgisinin yetersiz olduğu olasılıksal durumların ifadesi değerlendirilecektir.

2.1.1.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

Epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanılan sözlüksel işaretleyiciler; kiplik zarflar, yüklemeler ve isimlerden oluşabilir. Özellikle zarflar diğer kiplik yapıların belirgin hale gelmesinde önemli bir işleve sahiptir. Burada sözlüksel işaretleyici olarak *erki* incelenmiştir.

2.1.1.1.1. erki

Johanson (2000: 70) *erki*'nin soru cümlelerini yumuşattığını ve cümleye “şüphe, cesaretsizlik, tereddüt” gibi anlamalar kattığını söyler. Ayrıca *erki*'nin gerçek soru cümlelerinde kullanılmadığını da belirtir. Erdal (2004: 276, 350) *erki*'nin epistemik

açından yüksek olasılık taşıdığını söyler ve *erki*'yi soru cümlelerinde “I wonder” bildirim cümlelerinde “maybe, clearly, apparently, perhaps” olarak tanımlar. Çağatay (1963: 245-246) da *erki*'nin Eski Uygurcada *mU*'dan sonra veya soru zamirleriyle birlikte kullanıldığını belirtip bu cümlelerin soru veya tahmin anlamını pekiştirdiğini söyler. Ayrıca *erinç*'le yer değiştirebilen *erki*'nin “galiba ve -DXr” anlamlarında da kullanıldığını ve olasılık bildirdiğini ifade eder. Günümüzde de fiillerden sonra kullanılan *ki*'nin *erki*'ye dayandığını ve şüphe bildirimi için kullanıldığını belirtir. Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi soru ifadelerinden sonra veya soru eki yerine kullanılan *erki* cümleye şüphe ve endişe anlamı katmıştır. Bundan dolayı da bu ifadelerin olgusalık değeri düşüktür. Birinci örneğimizde hizmetçi kız, prenslerden küçük olanının ormanda kaybolduğuna dair bir konuşma işitir ve bu konuşmadan kraliçenin haberi olup olmadığına dair endişe duyar. Burada kraliçenin konuşulanları duyup duymadığı belli değildir ayrıca konuşulanlar için net bir bilgi yoktur.

(1) *ol üdün ol hatunuñ bir tapıgçı kızı taştın turur ärkän kıyça ärtär yolki kiştin teginig tiläp takı bulmaz ärmış tep sav äşidti, nä monı äşidü birlä ök ürküp bälirläp ötrü orđoka kirip hatunka inçä tep ötündi, hatun uka y(a)rılıkadı mu äрки taştın bir antag sav turur, teginig tiläp takı bulmaz tep, bo näsav äрки tep tedi* (AP 386-395)

“O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yoldan geçen kişiden: Prens aranıp henüz bulunamamış, diye söz işitti. Bunu işitince (hizmetçi kız) korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti: Kraliçe işittiler mi acaba dışarıda böyle bir söylenti var, Prensi arayıp hâlâ bulamadılar, diye bu ne demek acaba?”

İkinci örneğimizde ise kraliçe gördüğü rüyanın bir felaketin habercisi olduğu düşünür ve *erki*'yi kullanarak yaşanabilecek felaketlerle ilgili endişesini yansıtır.

(2) *tüşämiş ol tülümnüñ, yavız turur b(ä)lgüsi odgurak bar äрки ärtimlig, artak yavız adalar tep tedi* (AP 370-383)

“Gördüğüm o rüyanın işareti kötüdür, var mıdır acaba geçici, korkunç tehlikeler?”

Üçüncü örneğimizde hükümdar oğullarından küçük olanının ormanda kaybolduğu bilgisini alır ve bundan hareketle oğlunun öldüğünü düşünerek feryat eder fakat bununla ilgili kesin bir bilgi olmadığı için ifade epistemik anlam taşır.

(3) *bo savıg elig bāg āşidip ũrkā bāliñläyü açıgı ũzā tıklıp agılayu inçā tep sözlāti, ay ämgäk ay ämgäk bökünki küntä amrak ögükk(i)yämin ymä yitdürdim ıçgındım ũrki mü m(ä)n* (AP 403-408)

“Bu sözü hükümdar işitince ũrküp ũzüntüye boğularak, ağlayarak: “Ey eziyet ey eziyet! Bugün sevgili yavrucuğumu yitirdim mi?”

2.1.1.2. Morfolojik + Sözlüksel İşaretleyiciler

Epistemik anlamı karşılamak için tek başına morfolojik veya sözlüksel yapının yeterli olmadığı durumlarda bu ikisinin birleşimine ihtiyaç duyulabilir. Burada *-mXş ärgäy mü*, *-zUn...tep* yapılarının bildirdiği kiplik anlamlar ve olgusallık değeri ele alınmıştır.

2.1.1.2.1. -mXş ärgäy mü

Bu yapıyı Gabain isteğin özel kuruluşları arasında değerlendirmiştir (1988: 92). Elimizdeki örneğe baktığımızda ise bu yapının bağlamdan hareketle istek ifadesi karşılamadığını varsayımda bulunmak için kullanıldığını görüyoruz. Kraliçe küçük oğlunun bulunamadığına dair bir söylentiden hareketle böyle bir varsayımda bulunur. Burada *ärgäy'in bolgay* ile eş görevde kullanıldığını görüyoruz. Eckman (2003:116) *bolgay* için geçmiş zamanla çekimlenmiş yüklemelerden sonra tereddüt bildirimi amacıyla soru yapılarında kullanımını örneklendirmiştir. Aşağıdaki örnekte bir söylentiden hareketle böyle bir yargıda bulunulduğu için konuşurun bilgisi yetersizdir. Bundan dolayı da ifadenin olgusallık değeri düşüktür.

(1) *ay ulug elig bāg m(ä)n montag montag sav āşidtim bo nā sav ol, ažu biziñ amrak ögükümüz ' äñ kiçigi m(a)has(a)tve ıçgınmuş ärgäy mü biz tep tedi* (AP 399- 403)

“Ey büyük hükümdar ben böyle böyle söz işittim, bu ne demek oluyor, yahut bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsātva’yı kaybetmiş olmayalım, dedi.

2.1.1.2.2. -zUn...tep

-zUn eki Eski Türkçede 3. tekil kişi emir eki olarak geçmektedir. Elimizdeki örnekte ise bu ekle bir durumun gerçekleşme ihtimalinden bahsedilir ve bu ihtimal karşısında duyulan endişe yansıtılır. Çünkü prenslerden biri içinde buldukları durumdan dolayı endişe duymaktadır. Burada epistemik okuma yapmamızı sağlayan şey yalnızca -zUn eki değil bu ekin *tep* ile birlikte kullanılıp *tep*'in cümleye varsayım anlamı katmasıdır. Tekin (2003:159) *tep*'i yan cümle bağlaçları içinde gösterip “diye, için, amacıyla” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Aşağıdaki örnekte ortanca prens ormanda açlıktan ölmek üzere olan pars için vücudunu feda etmekten çekinmez fakat bunun sonucunda sevdiklerinden ayrı düşecektir ve bu düşünce onu kararından vazgeçirir. Bu örneği *Sevdiklerimizden ayrı düşme derdi olmasaydı vücudumu feda edebilirdim* şeklinde de yorumlayabiliriz.

(1) *āşidü y(a)rılıkazun eçim a kim māniñ bo āt özümün esirkägüm idi käl māzi tāk biziñä nāçökin ārsār amraklartın adırılğuluk ämgäk bolmazun ärti tep korkar m(ä)n* (AP 96-100)

“Lütfen dinle ağabeyim! Ki benim bu vücudumu esirgeyesim hiç gelmez, yeter ki bize nasılsa sevdiklerimizden ayrılma eziyeti olmasın diye korkuyorum.”

2.1.1.3. Söz Dizimsel İşaretleyiciler

Epistemik anlamın belli bir söz dizimi içinde öne çıktığı yapılar bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu yapılar bağlaçların cümlenin tamamına etki ettiği durumlarda, eksilteli cümle yapılarında veya kalıp ifadelerde karşımıza çıkabilmektedir. Burada *azu* bağlacı ve *inçä bolmazun k(a)ltı* yapısı değerlendirilmiştir.

2.1.1.3.1. azu

Clasuo *azu* için “yoksa, veya” anlamlarını vermiştir (1972: 280). Eski Türkçede herhangi iki veya daha fazla durum hakkında emin olunamadığı ve bir konunun kesinliği hakkında belli bir sonuca varılamadığı zaman varsayımda bulunmak için

kullanılır. Tekin (2003: 239) “yoksa” nın yanında “acaba” anlamını da vermiştir. Aç Pars’tan aldığımız bu örnekte de kraliçe küçük oğlunun ormanda kaybolduğuyla ilgili bir duyum alır ve duyduklarından hareketle hükümdara Mahasatva’nın durumu hakkında bir varsayımda bulunur.

(1) *ay ulug elig bāg m(ä)n montag montag sav äşidtim bo nā sav ol, ažu biziñ amrak ögükümüz ’ äñ kiçigi m(a)has(a)tve içginmiş ärgäy mü biz tep tedi* (AP 399- 403)

“Ey büyük hükümdar ben böyle böyle söz işittim, bu ne demek oluyor, yoksa bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsatva’yı kaybetmiş olmayalım, dedi.

2.1.1.3.2. inçä bolmazun k(a)ltı

Bu yapıda kalıp bir ifade olup konuşurun şüphe, endişe gibi duygu durumlarını aktarır. Aşağıdaki örnek üç kardeş çıktıkları orman gezintisinde başlarına gelebilecek felaketlerle ilgili tahminde bulunur. En büyük kardeş bu ifadeyle konuşmasına başlayarak endişesini varsayımlar üzerinden açıklar. Kalıp ifadeyi verip olası durumu anlatır.

(1) *Ay iniläriñä inçä mäniñ bökünki hün ärtiñü kork<g>um bälilägüm kälir, inçä bolmazun k(a)ltı bo arıg sāmāk içindä kağır yavlak käyiklär bar bolup, biz yokadguluk ämgängülük bolmalım* (AP 17-22).

“Ey küçük kardeşlerim, benim bugün (içimde) çok korkum var, öyle olmasın (ki) bu orman içinde vahşi yabani hayvanlar var olup, biz (ise) yok olacak eziyet çekecek(lerden) olmayalım.”

2.1.1.4. Biçim- Söz Dizimsel + Sözlüksel İşaretleyiciler

Söz diziminde sözcük ve morfolojik yapılar birbiriyle etkileşim içindedir. Bundan dolayı da morfoloji ve söz dizimi kendi anlam alanını oluşturabilir. Burada sözlüksel bir işaretleyici olan *odgurak* zarfının da katılımıyla ortaya çıkan epistemik anlam yorumlanmıştır.

2.1.1.4.1. turur...odgurak

tur- fiilinin *-ur* geniş zaman biçimiyle çekimlenmesi sonucu oluşan *turur* Eski Türkçede yardımcı fiil olarak kullanılır. Gabain, *tur-* fiilini *är-*, *bol-* fiilleri ile aynı başlık altında yardımcı fiil olarak ele alıp incelemiş ve bu fiillerin zamanla kendi anlamlarını kaybederek yardımcı fiile dönüştüğünü belirtmiştir: “Tabiatları gereği, hiçbir zaman zarf fiillerle değil, çekimli fiillerle, yani tercihen isim durumunda olanlarla ve bundan dolayı da diğer bütün isim çeşitlerine bağlanırlar.” Ayrıca *tur-* yardımcı fiilinin “mevcut olmak” anlamında da kullanıldığını söylemiştir (1988: 87-88).

Aç Pars’tan aldığımız bu örnekte *turur* ifadeye epistemik anlam katmıştır. Kraliçe gördüğü rüya hakkında yorumda bulunur ve rüyasının kötü bir olayın habercisi olduğunu düşünür. Elde ettiği bu sonucun inandırıcılığını ve güvenilirliğini artırmak için de *odgurak* zarfını kullanır fakat burada kraliçe yorumunu somut bir gerçekliğe dayandırmadığı için ifadenin olgusallık değeri düşüktür.

(1) *nä oğunu birlä ök anta korkınçlıgın busuşlugın inçä tep tedı, nägü ärki amtı tıltagı yagız yer monçulayu täpräyür,ügüzlär köllär yayılıp, ı ıgaçlar ırgalur, küñ t(ä)ñriniñ y(a)ruki, öñsüz boltı ürtmiş täg, közüm ämiğim täpräyür, öñräkitä öñi şük, okın yüräkiñä ursukmış täg, sıkılur m(ä)n ämgäkin, tolp ät’özüm tıñräyür, ençim idi b(ä)lgürmüz, tüşämiş ol tülümñüñ, yavız **turur** b(ä)lgüsü, **odgurak** bar ärki ärñimlig, artak yavız adalar tep tedı (AP 370-383)*

“Uyanır uyanmaz o anda korku (ve) kaygıyla şöyle dedi: Ne acaba şimdi bunun sebebi, kara yer bu kadar titriyor; ırmaklar göller taşıp (yayılp), ağaçlar sallanıyor; güneş tanrının ışığı soluklaştı, örtülmüş gibi; gözüm göğsüm seğriyor, eskiden başka türlü sakindi;okla kalbime vurulmuş gibi sıkılıyorum ızdırapla; bütün vücudum titriyor, huzurum hiç kalmadı.Gördüğüm o rüyanın işareti kötüdür, var mıdır acaba geçici, korkunç tehlikeler?”

2.1.2. OLABİLİRLİK

Bu başlık altında ihtimal/kurgu ifadelerine göre olgusallık değeri daha yüksek olan ifadeler değerlendirilecektir. Konuşurun ifadesindeki bilginin bir dayanağı vardır fakat olgusallığa yakın olan ifadelerdeki kadar net değildir.

2.1.2.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

Burada *inan-*, *ukunçsuzın*, *muşadıp tañlap* ifadelerinin epistemikanlamı ve olgusallık değeri incelenmiştir.

2.1.2.1.1. inan-

Clauson (1972: 188) *inan-* için **ina-* kökünü gösterip “güvenmek” anlamını verir. *Inan-* fiili konuşurun bir durum karşısında kararlılığını gösteren bir fiildir fakat elimizdeki örnek konuşurun büyük bir yanılgıya düştüğünü göstermektedir. Burada prens ölmek üzere olan parsın hayatını kurtarmak için vücudunu feda etmeyi düşünür ve kendini bu fikre hazırlar. *Inan-* fiiliyle bu zamana kadar kendine duyduğu öz güveni dile getirir fakat bu ifadenin altında bu öz güvenin yersiz olduğu anlamı yatmaktadır. Burada prensin kendisiyle ilgili bir çıkarımda bulunduğunu görüyoruz. Bundan dolayı da ifadenin olgusallık değeri ihtimal-kurguya göre yüksek, olgusallığa yakınlığa göre de düşüktür.

(1) *nä üçün tep tesär kim m(ä)ä ilkisizdin bärü bo yıdığ sarsıg kanlıg yirinlig sävgüsüz taplagusuz yarsınçığ ät'özkä inçip mandım* (AP 184-190)

“Niçin diye sorulursa, ki ben ezelden beri bu kötü kokan kanlı, irinli, sevimsiz, iğrenç vücuduma böylece inandım.”

2.1.2.1.2. ukunçsuzın

uk- “anlamak” kökünden gelen bu sözcük metinde “akılsızca” anlamında kullanılmıştır. Bu da konuşurun karşılaştığı durumla ilgili yaklaşımını gösterir. *Bilinçsizce* şeklinde

yorumlanan bu ifade prensin ormanda karşılaştıkları aç parsla ilgili düşüncelerinin bilgisi verilir. Prens daha önce bu kadar güç durumda olan bir canlıyla karşılaşmamış olabilir ve bundan dolayı da gördüklerini anlamlandırmaya çalışırken ifadesine bilinçsizce başlayabilir.

(1) *M(a)hadeve tegin ukunçsuzın inçä tep tedi, bo montag osuglug törümiş küçsirämiş alaņurmış aç bars açmak suvsamak ämgäkin ärtiņü sıkılıp unakaya ölgäli turur* (AP 138-142)

“Mahādeva bilinçsizce şöyle dedi: “Bu, böylesine zayıflamış, bitkin aç kaplan, açlık susuzluk eziyetiyle son derece sıkılıp neredeyse ölmek üzeredir”

2.1.2.1.3. muñadıp tañlap

Clasuson *muñad-* için “şaşırmak” anlamını (1972: 768); *tañla-* için de “merak etmek, şaşırtmak” anlamlarını verip *muñadıp tañlap* birlikteliğinin de “rahatsız edilmek, şaşırtılmak” anlamlarında kullanıldığını göstermiştir (1972: 521). Metindeki örnekte de benzer anlamda kullanılmış olup konuşurun bir durum karşısında tutumunu gösterdiği için epistemik anlam işaretleyicisidir. Konuşur daha önce görmediği veya bilmediği bir durumla karşılaştığında şaşıırabilir. Prens hayatını pars için feda ederek kutsal bir eylemde bulunmuştur. Tanrıların bu durum karşısında şaşırmaları onların daha önce böyle bir şeyle veya bu kadar mükemmeliyle karşılaşmadıklarını gösterir fakat bununla ilgili kesin bir bilgi yoktur.

(1) *ol arıg sämäk içi hua çäçäk üzä tolu boltı ol üdüin üstünki t(ä)ñrılär bo savıg körüp aņsız ulug muñadıp tañlap bodis(a)tt(a)vanıñ antag muñadıncıg çatıklıg işiñä eyin ögirip ögä alkayu inçä tep şlok sözlätılär.* (AP 289-295)

“o ormanın içi çiçeklerle doldu o zaman yukarıdaki tanrılar bu işi görüp son derece şaşıırıp Bodhisattva’nın öyle olağanüstü doğum efsanesinden dolayı sevinip (onu) överek şöyle şiir söylediler”

2.1.3. OLGUSALLIĞA YAKINLIK/ KESİNLİK

Bu başlık altında olabirliğe göre olgusallık değeri yüksek olan konuşurun kendinden emin olduğu ifadeler değerlendirilmiştir.

2.1.3.1. Morfolojik İşaretleyiciler

Morfolojik yapılar bağlı oldukları metne göre farklı kiplik değerler işaretleyebilir. *Bu oda yarına kadar temizlenmeli* örneğinde *-mAll* cümleye emir anlamı katarken *Ders başlamış olmalı* örneğinde tahmin anlamı katmaktadır. Bu başlıkta ise *-mXş* ekinin kiplik anlamı ve olgusallık değeri incelenecektir.

2.1.3.1.1. -mXş

Türkçede *-mXş* dolaylı ifadelerin kullanımında yaygın olarak görülürken konuşur kendi tanık olduğu durumlar için de bu biçimbirimi kullanabilir. Örneğin yemeği ısıtmaya çalışan biri tatma yoluyla yemeğin ısınıp ısınmadığıyla ilgili doğrudan da bilgi sahibi olabilir ve *Yemek ısınmış* diyebilir (bk. N. Demir 2012). Bu ek Eski Türkçede genellikle geçmiş zamanda konuşur tarafından tanık olunmamış bir eylemi bildirmek için kullanılır. “Aç Pars” hikayesinden aldığımız örneklerde *-mİş*’ın kiplik işlevde de kullanıldığını ve epistemik anlam işaretlediğini gösterdik.

(1) *elig bāg bo savı āšidip ulug tınıp inçā tep tedi, muḡ ay muḡ ay yiṭürmiş m(ā)n isig sāvār amrak aṭayımın* (AP 423-426)

“Hükümdar bu sözü işidip derin nefes alıp şöyle dedi: Ey keder ey keder, kaybetmişim ben candan sevdiğim sevgili yavrumu”

Bu ek bağlama göre epistemik değer taşır. Bu durumda olay örgüsünü iyi bilmek gerekir. Bu örnekte hükümdar küçük oğluna ulaşamadığı haberini alır ve oğlunu kaybettiğini düşünerek feryat eder. Burada prensin öldüğü bilgisi henüz kesinleşmemiş veya doğrulanmamıştır ve *-mXş*, gerçekliği henüz kesinleşmemiş bir durum üzerinde mantık yürüterek bir çıkarımda bulunmayı işaretlemektedir.

(2) *ay irinç tişi barsş äniüklägäli yeti kün bolmış yeti äniükläri avıp män yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanıturu yänä öz äniüklärin yegäli kılınur, montada káz irinç tınl(ı)g bolgay mu tep tedi* (AP 120-126)

“Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir, bu kadar zavallı bir canlı olur mu?”

Bu örnekte de prens parsın yavrulamasının üzerinden yedi gün geçtiğini kendi tanıklayıp söyler fakat bununla ilgili kesin bir bilgi veya delil yoktur. Bu durumda prensin ancak deneyimlerine dayanarak böyle bir çıkarımda bulunduğu düşünülebilir.

(3) *kim ärti ärki bıçtaçı ögük(i)yäm ät'özin, öñi saçılıp yaıtur ay, kalmış süñök yer sayu, ıçgınmış m(ä)n känçimin* (AP 496-501)

“Kim idi (o) kesen sevgili yavrumun vücudunu, dağılıp yatıyor eyvah kalan kemikleri her yerde, kaybetmişim gencimi”

Bu örnekte de kraliçe kendi tanık olduğu durumu aktarırken *-mXş* ekini kullanmıştır. Kraliçe yerde duran kemiklere bakarak oğlunun öldüğü çıkarımında bulunur ayrıca kraliçenin burada *-mXş ekini tercih etmesi* bu duruma hazır olmadığını da gösterir.

2.1.3.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

2.1.3.2.1. odgurak

Clauson (1972: 49) *odgurak* için *odgur-* kökünü gösterip “canlı, ikna edici, inandırıcı” anlamlarını verir. Metnin sözlüğünde de “kati, kesin” anlamları verilmiştir. Elimizdeki örnekte büyük prens kaybolan kardeşi için bir tahminde bulunur. Doğadaki ani değişikliği kardeşinin vücudunu adamasının işareti olarak görür. Bu tahmininden emin olduğunu *odgurak* zarfını kullanmasından anlayabiliriz. Bu zarfın yanında *erki*'nin kullanılması da büyük prensin kardeşinin başına bir şey geldiğiyle ilgili şüphesini değil endişesini yansıtır.

(1) *ançagınça bodis(a)t(a)v teginniñ uluğı eçisi yer täprämişin körüp inisiñä inçä tep tedi; yagız yer bütürü täpräyür; ügüzlär taglar birlä kalısız; buluñ yñak kararıp, öläz boltı kün t(ä)ñri, köktin tüşär t(ä)ñridäm, hua çäçäklär bulgaşu, odğurak ärki inimizniñ, ät özin tiñmäk b(ä)lgüsi tep tedi (AP 314-322)*

“Bu esnada Bodhisattva prensin büyük ağabeyi yerin titrediğini görüp küçük kardeşine şöyle dedi: Kara toprak bütünüyle titriyor, ırmaklar, dağlar ile beraber; her taraf kararıp, soluk (ışsıksız) oldu güneş tanrı; gökten düşüyor ilahi çiçekler yığın halinde; bu kesinlikle kardeşimizin vücudunu adadığının işareti(dir) diye söyledi.”

2.1.3.2.2. sezin-

Clauson (1972: 861) *sezin-* fiili için *sez-* kökünde “algılamak, hissetmek, ayırt etmek, varsaymak, anlamak” anlamlarını verip asıl anlamının “şüphelenmek” olduğunu söyler. Metinde geçen örnekte de “şüphelenmek” anlamında kullanılıp cümleye epistemik anlam katmıştır. Ortanca prensin bu şüphesinin olgusallık değerini yüksek yapan, kardeşinin planını bizzat kendinden duymasındır.

(1) *bo savıg äşidip kiçigi inisi inçä tep tedi, äşidtim m(a)has(a)tvenıñ tsuyurkayu sözlämiş çın savın teminkäyä körmıştä, torok küçsüz aç barsıg, aç ämgäkke ägirtip, änükin yegäli kalmışın, anın sežindim inimkä ät'özin tiñti ärki mü tep (AP 32- 328)*

“Bu sözü işidip küçük kardeşi şöyle dedi: Ben Mahasattva’nin merhametle söylediği samimi sözünü (işittim), demincecik gördüğünde (o) zayıf, güçsüz, aç kaplanı; açlık eziyeti çekip, yavrusunu yemek üzere olduğunu; onun için şüphelendim kardeşimden (ki kardeşim) vücudunu feda etmiş midir diye”

2.1.3.3. Sözlüksel + Morfolojik İşaretleyiciler

2.1.3.3.1. unakaya... -gAll

Clauson (1972: 170) *unakaya* için *ona* kökünü gösterip “tam olarak, çok yakında” anlamlarını vermiştir. Aç Pars’ın sözlüğünde de “hemen, derhal” anlamı verilmiştir.

Metindeki örneklere baktığımızda parsi gözlemleyen prens, parsin durumu hakkında yorumda bulunur. Parsın büyük ihtimalle öleceğini ve bunun gerçekleşmek üzere olduğunu söyler. Burada ifadenin olgusallık değerini yükselten -gAll ekinin *unakaya* ile birlikte kullanılmasıdır.

(1) *ança yorıyu yañı äñüklämiş bir tişi barşıg körtilär, ol aç barş ymä äñüklöp yeti kün ärtmiş ärti, yeti äñükläriñä ägirtip kavzatıp açmak suvsamak üzä sıkılıp tor(o)muş yavrımuş sınmış ät'özläri alanurup küçi küsüni üzülüp unakaya ölgäli yatur ärti (AP 112-118)*

“Öylece yürüyüp yeni yavrulamış bir dişi kaplan gördüler, o aç kaplan yavrulayalı yedi gün geçmişti, yedi yavrusu onu çevreleyerek açlık (ve) susuzluktan sıkılıp zayıflamış bitkin düşmüş vücudu yorulup, gücü kuvveti tükenmiş, yakında ölecek gibi yatıyorlardı.”

(2) *M(a)hadeve tegin ukunçsuzın inçä tep tedi, bo montag osuglug törümiş küçsirämiş alanurmuş aç barş açmak suvsamak ämgäkin ärtiñü sıkılıp unakaya ölgäli turur, biznitä adın kim bolgay moña yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi, bo irinç tnl(i)g üçün ät'özüg titip monuñ isig özüñ ulagalı udaçı tep tedi (AP 139-146)*

“Mahādeva bilinçsizce şöyle dedi: Bu, böylesine zayıflamış, bitkin, aç kaplan, açlık susuzluk eziyetiyle neredeyse ölecek, bizden başka kim olabilir buna uygun yiyecek içeceği gösterecek? (Kim) bu zavallı canlı için vücudunu feda ederek, bunun hayatını devam ettirebilecek?”

2.1.3.3.2. täpränçsiz yayılmaksız...-(X/A)r

Clauson (1972: 445) *täpränç* için “sarsmak, yıkmak” anlamını vermiştir. Bu sözcük +siz ekini alarak *sarsılmaz* anlamında kullanılır ve *yayılmaksız* sözcüğüyle de ikileme oluşturup soyut bir anlam kazanır. Metinde de “tereddütsüz” olarak çevrilmiş ve -(X/A)r eki ile birlikte kullanılmıştır. Bu ek Eski Türkçede geniş zaman eki olarak gösterilir fakat elimizdeki örnekte istek bildirmektedir. İstekler henüz gerçekleşmeyen ancak gerçekleşme potansiyeli olan ya da gerçekleşeceği varsayılan ifadelerdir (Aslan Demir 2008: 122). Bu durum da ifadeye epistemik değer kazandırır. -(X/A)r ekinin *täpränçsiz*

yayılmaksız ikilemesiyle birlikte kullanımını da konuşurun ifadesine olan inancını artırır ve olgusallık değerini yükseltir.

(2) *män amtı tolþ sansartakı tnl(i)glar üçün üzäliksiz üşdüñki yeg burhan kutı küsüşin tãprãñsız yayılmaksız ulug y(a)rlıkançuçı köñül turgurup bo mäñiñ sävâr amrak ät'özümün tiğâr m(ä)n idalayur m(ä)n buzulmaksız çolmaksız burhan kutın tiläyür m(ä)n kim kamag bilgälärkä sävgülük taplaguluk üç uguş yertinçüdäki ämgälig taloy takı t(i)nliqlarig örü tartıp ozgurup enç mänjilig kılayın tep teði (AP 253-263)*

“Ben şimdi bütün dünyadaki canlılar için en üstteki mükemmel Budalık arzusuyla, tereddütsüz büyük (bir) merhametle bu benim sevdiğim vücudumu terk ederim, bozulmaz, çürümez budalığı dilerim ki (Buda kutsiyeti) bütün bilginlerce sevilen, seçilendir. Üç âlemin eziyetli denizindeki canlıları çekip kurtarıp mutlu edeyim, dedi.”

2.1.3.3.3. ugrayu...-gUIUk

Clauson (1972: 91) *ugrayu* için *ugra-* kökünde “özellikle” anlamını vermiş. Erdal (2004:258) da *ugra-* fiilinin konuşurun niyetini gösterdiğini belirtmiştir. Gabain (2007: 304) da “uymak, planlamak, niyetlenmek” anlamlarını vermiştir. *-gUIUk* eki de *-gu* sıfat fiil ekinin *-lUk* isimden isim yapım eki ile genişletilmiş şeklidir. Yardımcı fiillerle de beraber görülebilen bu yapı isim ve vasıflık işlevlerinde de kullanılır (Gabain 1988: 56-83). Erdal (2004: 413) isim cümlesi başlığı altında gereksinim ifadesinden bahsederken de bu eke yer vermiştir. Ayrıca Erdal (2004: 260) *-gUIUk er-* yapısının olasılık ve yeterlilik bildirimini için de kullanıldığını bahsetmiştir. Elimizdeki örneğe baktığımızda prens ormanda karşılaştıkları ve ölmek üzere olan parsı kurtararak büyük sevap işleyeceğini ve bulunduğu anın bunun için en uygun zaman olduğunu düşünür. Burada prens içinde bulunduğu durumla ilgili bir çıkarımda bulunmuştur ve bu çıkarımı da *-gUIUk* ekiyle işaretlemektedir ve *ugrayu* ile de kendinden emin olduğunu belirtir. Sonrasında da bu ifadesini kendince mantık yürüterek gerekçelendirir. Bu da prensin yine kararlı olduğunu gösterir ve bu nedenle ifadenin olgusallık değeri yüksektir.

(1) *ötrü ol üdün m(a)hasatve bodis(a)t(a)v yoryu inçä tep sakındı, çak amtı maña ugrayu ät'özümün tiğgülik idalaguluk üđ kolu soka kälti, nä üçün tep tesär kim m(ä)n*

ilkisizdin bārü bo yıdıg sarsıg kanlıg yiriñlig sävgüsüz taplagusuz yarsınçıg ät'özkä inçip inandım (AP 184-190)

“Sonra o vakit Māhasattva Bodhisattva yürüyerek şöyle düşündü: “İşte şimdi tam (düşündüğüm gibi), vücudumu, hayatımı adayacak zaman çıka geldi. Niçin diye sorulursa, ki ben ezelden beri bu kötü kokan kanlı, irinli, sevimsiz, iğrenç vücuduma böylece inandım”

2.1.3.4. Biçim Söz- Dizimsel İşaretleyiciler

2.1.3.4.1. ugrınta...-DX

Clauson, *ugrınta* sözcüğü için “sebepl olmak” ve “zaman” anlamlarını vermiştir (1972: 89). Bu sözcükten sonraki cümlede -DX ekinin kullanılması tanık olunan bir durumu aktarmaz. Burada hikaye anlatıcısının kendi yorumuyla karşılaşırız. Dini bir metin olmasından dolayı anlatıcı bu yorumu yaparken herhangi bir şüphe duymaz ve olgusalığa daha yakın olan -DX ekini tercih eder. Bundan dolayı ifadenin olgusalılık değeri yüksektir.

(1) *ol üdüin tegin monça sav sözlöp ol aç barş öskintä suna yatdı, k(ä)ntününj ulug yarlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta ol aç barş yegäli teñinmädi* (AP 264-268)

“O vakit prens bu şekilde söyleyip, aç kaplanın önünde uzanıp (ona kendisini sunarak) yattı, (fakat onun) kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı aç kaplan onu yemeğe çalışmadı.”

2.1.3.4.2. ugrınta...-gAll umaz

Eski Türkçede -gAll biçim birimi *u-* fiiliyle beraber sıkça kullanılmış ve olumlu şekli olumsuzundan daha yaygındır (Erdal 2004: 259). Ayrıca -gAll *u-*, -gAll *bol-* gibi yapılar Eski Türkçede olanaklılık ifadesi olarak karşımıza çıkmakta ve “Olay Kipselliği” başlığı altında değerlendirilerek hem katılımcı içi hem de katılımcı dışı olanaklılığı işaretlemektedir (Rentzsch 2013: 134). Aç Pars’tan aldığımız bu örnek, katılımcı içi

olanaklılığı işaretlemekle beraber parsın prensi yiyememesiyle ilgili Bodhisatva bir çıkarımda bulunduğu için epistemik anlam da bildirmektedir. Bu anlamı destekleyen de bu yapının *ugrinta* sözcüğüyle birlikte kullanılmasıdır. Ayrıca *u-* fiilinden sonra *-mAz* ekinin kullanılması herhangi bir zamana gönderme yapmaz yine çıkarıma bağlı olarak kiplik ifade eder.

(1) *ol üdüin tegin monça sav sözlöp ol aç barş öskintä suna yatdı, k(ä)ntünün ulug yarlıkançuçı könjüllüg çoğı yalını ugrinta ol aç barş yegäli tetinmädi bodis(a)t(a)v anı körüp ötrü ediz tagka agtnıp ät'özin kuğı kämışdi; kaçan yerkä tädüktä bodis(a)t(a)v yana inçä tep sakındı, inçip bo barş torokı küçsüzi **ugrinta** anın meni yegäli **umaz** (AP 264-273)*

“O vakit prens bu şekilde söyleyip aç kaplanın önünde uzanıp (ona kendisini sunarak) yattı. (fakat onun) kendisinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı aç kaplan (onu) yemeğe çalışmadı, Bodhisatva onu görüp, sonra yüksek dağa çıkıp vücudunu aşağıya attı, yere düştüğü zaman Bodhisatva yine şöyle düşündü: Fakat bu kaplan zayıflığı ve güçsüzlüğünden dolayı beni yiyemez.”

2.1.4. İHTİMAL DAHİLİNDE OLMAMA

Bu başlık altında değerlendirilen ifadeler konuşurun gerçekleşmesine ihtimal vermediği durumlar işaretlenmiştir.

2.1.4.1. Söz Dizimsel İşaretleyiciler

2.1.4.1.1. kim bolgay

Bu örnekte ise prens, *kim* soru zamirini *bolgay* ile birlikte kullanarak olumsuz bir anlam çıkarır. *Kim olabilir* diye de yorumlanabilen bu yapıyla aslında *olamaz* anlamı vurgulanmak istenmiştir. Prens, kendilerinden başka açlıktan ölmek üzere olan parsa yardım edebilecek birinin olmadığını anlatmak istemiştir.

(1) *M(a)hadeve tegin ukunçsuzın inçä tep tedi, bo montag osuglug törümiş küçsirämiş alaıurmuş aç barş açmak suvsamak ämgäkin ärtiñü sıkılıp unakaya ölgäli turur, biznitä adın kim bolgay moıa yaraglıg aş içgü b(ä)lgürtdäçi, bo irinç tnl(ı)g üçün ät'özüg titip monuı isig özün ulagalı udaçı tep tedi (AP 139-146)*

“Mahādeva bilinçsizce şöyle dedi: “Bu, böylesine zayıflamış, bitkin aç kaplan, açlık susuzluk eziyetiyle son derece sıkılıp neredeyse ölecek, bizden başka kim buna uygun yiyecek içeceği gösterecek? (Kim) bu zavallı canlı için vücudunu feda ederek, bunun hayatını devam ettirebilecek?”

2.1.5. OLASI OLMAYAN/İMKANSIZ

Bu başlık altında konuşur tarafından gerçekleşmesi imkansız görülen durumlar ele alınacaktır.

2.1.5.1. Söz Dizimsel İşaretleyiciler

2.1.5.1.1. kim

Bu örneklerde *kim* ile birbirine bağlanan cümleler, karşılaşılan durumla ilgili konuşurun bilgisinin olgusalılık değerini göstermektedir. İlk örnekte büyük prens, parsın sıcak et ve kan dışında başka bir şey yemesinin mümkün olmadığı bilgisini verir.

(1) *barşniı irbişniı manuniı arslanniı böriñiı tilküniı aşı ärsär yalaıuz yintäm isig ät kan äriür, montada adın takı öñi aş içgü yok **kim** bo aç barşig tirtürgülüük tep tedi (AP 131-136)*

“Kaplının, vaşagın aslanın, kurdun, yabani hayvanın, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır, bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin.”

(2) *kim ärti äрки öliürdäçi, ögükk(i)yäm çak seni, tägürdäçi monı täg, busuş kadgu ämgäk kä, katıg v(a)žir ärmöz mü, **kim** mäniı bo yüräkim, yarılıp büksilip barmadıñ, näçökin turur monı täg (AP 501-507)*

“kim idi (o) acaba öldüren sevgili yavrum seni; veren bunun gibi keder (ve) eziyeti; katı elmas değil ki benim yüreğim, parçalanmadan kırılmadan nasıl durur böylece”

Bu örnekte kraliçe oğlunu kaybettiği için büyük üzüntü duymaktadır. Kraliçe, bu üzüntüsünü dile getirirken yüreğinin kırılması zor olan bir elmasa benzemediğini *kim* bağlacıyla vurgulayıp soru yoluyla da yüreğinin bu acıya dayanmasının imkansız olduğunu anlatmak istemiştir.

2.1.6. HENÜZ GERÇEKLEŞMEMİŞ OLGUSALLIK

Bu başlık altında konuşurun geleceğe yönelik bildirimleri kullanılmıştır. Geleceğe yönelik bu bildirimlerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsizdir dolayısıyla bu ifadeler epistemik kiplik bildirebilmektedir.

2.1.6.1. Morfolojik İşaretleyiciler

İncelediğimiz metinde henüz gerçekleşmemiş olgusal ifadeler için *-gAy*, *-DX*, *-(A)yIn*, ve *-gUIUk* eklerinin kullanıldığı görülmüş ve bu yapıların kiplik anlamı incelenmiştir.

2.1.6.1.1. -gAy

Erdal (2004: 10) *-gAy* ekinin gelecek bildiriminde, istek anlamı taşıyan durumlarda veya epistemik anlam alanlarında kullanıldığını söyler. Aç Pars'tan aldığımız bu örnekteki kullanımı için de epistemik okuma yapmak mümkündür. Prens, büyük sevap kazanabilmek adına kendini açlıktan ölmek üzere olan parsa yem etmiştir. Bunu gören tanrılar prensin bu hareketinin kesinlikle karşılığını bulacağını söyler. Tanrılar burada karşılaştıkları durumla ilgili bir değerlendirme yapıp böyle bir varsayımda bulunur. Bu değerlendirme de inançları doğrultusunda olduğu için kararlılık ifadesi taşıyan ve kat'i, sarıh, açık” (Gabain 2007: 288) olarak anlamlandırılan *odgurak* zarfıyla pekiştirilir.

(1) *ulug tnl(i)g uduñuz, umug inag bolgalı ulug y(a)rlıkançuçı köñülünüz üzä, tüp tüz körür siz tnl(i)glarıg; öztä tugmuş ogulça kızça, y(i)ti kınıg ögrünçlüg, äsirränçsiz idok köñülünüz üzä; ät'özünüzni ıdalap, ämgäktin tarmaklıg buyanıñız yetinçsiz teñir,*

oğgurak bolğay siz tãğğali, mãnülüg kertü yeg oronka birtãm öñ üđrülğäy siz, tugmak ölmãklig b(ä)k bagtın, t(ä)rkkäyã üdüñ tãğğäy siz tãngãşsiz burhan kutıña, yanmaksızın tanuklap, ençğü mãnı tapğay siz, tep tedi (AP 296 -309)

“Büyük yaratık olabildiniz canlılara sığınak olmak için. Büyük merhametli gönl(ünüz) ile eşit görürsünüz canlıları (tıpkı) öz oğlunuz kızınız gibi; keskin, kuvvetli, sevinçli, cömert (ve) kutsal gönlünüz vücudunuzu feda edip, (canlıları) ıstıraptan kurtarma sevabınız ulaşılmazdır, (siz) muhakkak ulaşacaksınız ebedi, doğru, mükemmel makama; ededîyen aşacaksınız doğum (ve) ölümün sıkı bağından; kısa zamanda erişeceksiniz eşsiz Buda kutına; tereddütsüz tanımlayıp (şehadet getirerek), mutluluk bulacaksınız, dedi.”

2.1.6.1.2. -DX

Eski Türkçede de Türkiye Türkçesinde de geçmiş zaman işaretleyici olarak tanımlanan -DX eki konuşma anına ya da geleceğe atıfta bulunabilir. Olgusallık değeri açısından yüksek olasılık bildirir (Üzüm 2017:156). Elimizdeki örnekte henüz gerçekleşmemiş bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu cümlede -DX ekinin zaman bildirmediğini ve cümleye olasılık anlamı katarak kiplik işlevde kullanıldığını söyleyebiliriz. -DX ekinin bu işlevini Banguoğlu örneklendirmiş ama daha çok zaman işlevine odaklanmıştır.⁶

*(1) ol iki eçilärin köñülğärip näçökin ärsär tuysar oñarsar ötrü ürküp bälünläp tıdıg ada kılıp küsämış küsüşimin kandurmagay tep böğünüp ötrü iki eçiläriñä azk(ı)ya öñrã yoriyu turzunlar m(ä)n una basa **yedim** (AP 243-248)*

“O iki ağabeyini aklından geçirerek: Her nasıl (olup da) hissedersen sonra korkup engel olup isteğime karşı gelmesin(ler) diye düşünüp, sonra o iki ağabeyine: (Siz) azıcık ileri yürüyüverin, ben hemen yetişirim.”

⁶ İvedilik ve kararlılık ifadesi için geçmiş kipini yakın gelecek için de kullanırız: *Ben yarım gittim oraya* (Banguoğlu 2015:459).

2.1.6.1.3. -(A)yIn

Aşağıdaki örneklerde niyet edilen bir olayın -(A)yIn ile işaretlendiğini görüyoruz. Bu eki Erdal (2004: 234) gönüllülük paradigması içinde değerlendirir. Aslan Demir, istek bildiren ifadelerin konuşma anıyla eylem zamanı arasında sonralık ilişkisi içinde biçimlendiğini ve gelecek zamanla doğal olarak bağlantılı olduğunu belirtir (2008: 97). Henüz gerçekleşmemiş bu ifadeler de içinde tahmin, olasılık gibi epistemik anlamlar taşır. İlk örneğimizde prens kendini parsa yem ederek büyük sevap işleyeceğini ön görür. İkinci örnekte ise hükümdar ormanda kaybolan çocuklarını aramaya gidecektir ve onların hayatta olup olmadığına dair bir delil yoktur. Son örneğimizde de prens parsın hayatını kurtararak bağlı bulunduğu dine göre eziyet çeken tüm canlıların hayatını kurtaracağını düşünür.

(1) *anı üçün m(ä)n bökünki küntä bo ät'özimin yoñlap muñadinçig ulug iş küdök kılayın sansarlıg taloy ügüz içindä tar kämi bolayın, tugmak ölmäklig tägzinçdin taşgaru tartıp üntüräyin tep sakındı* (AP 205-210)

“Onun için ben bugün bu vücudumu kullanarak olağanüstü bir büyük (bir) iş yapayım, Samsära denizi içinde gemi olayım (kendimi) doğum-ölüm girdabından dışarıya çekip çıkartayım, diye düşündü.”

(2) *Tözünüm s(ä)n nänj busma busrulma, m(ä)n amtı kamagun ünüp amrak ögüklärimin tiläyin barın yokın biläyin* (AP 410-412)

“Sen hiç üzülme, ben şimdi hepsiyle beraber çıkıp sevgili çocuklarımı arayayım, varlığını yokluğunu bileyim.”

(3) *üç uguş yertinçüdäki ämgälig taloy takı t(ı)nılgılarıg örü tartıp ozgurup enç mänjilig kılayın tep teđi* (AP 261-263)

“Üç âlemin eziyetli denizindeki canlıları çekip kurtarıp mutlu edeyim, dedi.”

2.1.6.1.4. -gUIUk

Bu örnekte -gUIUk eki sıfat yapma işlevinde kullanılmış aynı zamanda cümleye anlamsal olarak epistemik değer de katmıştır. Burada prens, bulunduğu yerin büyük bir sevap işlemek için kendince elverişli bir yer olduğu söylerken bir daha eline böyle bir fırsatın geçemeyeceğini kasteder fakat başka bir zaman yine benzer bir durumla karşılaşabilir. Dolayısıyla prensin bu yargısında olasılık anlamı vardır.

(1) *k(a)ltı bo monça savıg açılärinjä sözlöp ötrü k(ä)ntü köñülintä inçä tep sakındı k(a)ldı bo mäniñ ät'özüm yüz miñ aźunlartın bärü yoksuz asıgsız näçä yirüdi artadı nänj ymä ädligsiz bolup nä ärsär asıgka tusuka kirmädi näçökin bökünki küntä monı täg k(ä)rgälig **işlätgülik yonlaguluk** oron tapıp bo montag yıdık k(ä)rgäksiz ät'özümün sidmiş kemişmiş yin yar täg tiñip idalap bo irinç y(a)rlıg aç barska nägülik umug inag bolmaz m(ä)n tep monçulayu sakınıp eçiläri birlä sözläşgülik kezigin tizigin ärtürüp ol bars üzä öniñ öniñ y(a)rlıkançuçı köñül turgurup irinçkädiler tsuyurkadılar; inçüp olannıñ arasında aglañı (AP 161-176) ?*

“Kaldı ki, bu benim vücudum yüz bin varlık şeklinden beri önemsiz, faydasız (olup), ne kadar (süredir) çürüdü, ayrıca asla kıymetsiz olup, nasılsa (hiçbir) fayda getirmedi. Nasıl bugün bunun gibi gerekli, kullanılacak yer bulup böyle kötü kokan gereksiz bedenimi fırlatılmış tükürük ve sümük gibi (bir yana) bırakıp bu zavallı aç kaplana niçin umut sığınak olmayayım, diye bu şekilde düşünüp, ağabeyleri ile konuşma sırasını geçirdikten sonra, o kaplana ayrı ayrı merhametli gönül besleyip, (ona) acıdılar.”

(2) *takı ymä bo ät'öz ärsär altı kırk törlüg arıgsızların tolu suv üzäki kär(ä)kü täg b(ä)ksiz yarpsız kamağ kurtlarınñ koñuzlarınñ tergini kannıñ yiriñniñ ornagı siñirin tamırın yörgälmiş süñöklär ulagı üzä tuñuşmış ärtiñü yirinçig yarsınçig ärrür anı üçün tägimlig ol amtı maña bo ät'özümün tiñip idalap üzäliksiz üstünki yeg apamulug mäñü nirvanıg **tilägülik** busuş sakınç ämgäk tolgakıg birtäm tarkarguluk tugmak ölmäklig tægziñçig **amurtgurguluk** nizvanalıg ilişig **üzgülik** (AP 216-223)*

“Yine bu vücut ise otuz altı türlü pislikle dolu, su üstündeki köpük gibi dayanıksızdır bütün böceklerin yığıldığı, kanın irinin toplandığı yeri damarlarla sarılmış kemikler ile bağlanmış tutuşmuş son derece iğrenç (bir yapı) dır onun için bana şu yakıştır:

vücudumdan vazgeçip daha yukarısı olmayan üstteki daimi, ebedi Nirvāṇa'yı istemeli; keder, düşünce ve eziyeti bütünüyle uzaklaştırmalı; doğum ve ölüm döngüsünü sona erdirmeli; tuku bağlarını koparmalı”

Bu örnekte ise prens, vücudunun bir işe yaramayan iğrenç bir yapı olduğunu düşünür. Bu düşüncesine bağlı olarak da bundan sonra yapması gerekenleri sıralar. Burada gereklilik anlamından başka geleceğe yönelik varsayım anlamı da vardır. Çünkü prens yukarıda sıraladığı eylemleri yaparsa doğruyu bulacağına inanmaktadır.

2.1.6.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

2.1.6.2.1. takı

Clauson (1972: 466) *takı* sözcüğünün *tak-* kökünden gelen bir zarf olduğunu belirtip “ayrıca, üstelik” anlamlarını verir. Tekin, *takı* sözcüğünü zaman zarfları arasında değerlendirip “daha, henüz” anlamlarında kullanıldığını belirtir (2003: 142). Elimizdeki metinde de *takı*'nın “daha, henüz” anlamlarındaki kullanımlarına rastlanır ve epistemik kiplik bildirdiği görülür. Aşağıdaki örnekte hükümdarın hizmetçisi, çıktıkları orman gezintisinde kaybolan prenslerden ikisinin bulunduğunu en küçüğünün ise daha bulunamadığını söyler. Burada *takı* zarfının kullanılması cümleye ihtimal anlamı katar.

(1) *aṅṅin arasında bo sav takı kaçmāzkān bir buyruk t(ä)rkīn tavraṭi kälip elig bāgkā yakīn tāgip ay ulug elig bāg busanu y(a)rlikamazun, iki tegitlār su āsān tāginir, 'āṅ kiçigi m(a)has(a)tve tegin **takı** tapışı tāginmāz tilāyü tāginirlār tep ötündi* (AP 416-423)

“Bu arada konuşma daha bitmeden alelacele gelip hükümdara yaklaşır: “Ey büyük hükümdar, üzülmeysin lütfen, iki prens sağ salimdir, en küçüğü Mahāsattva prens daha bulunamadı, aranıyor, diye anlattı.”

2.1.6.3. Morfolojik + Sözlüksel İşaretleyiciler

2.1.6.3.1. -gAll kıl-

Eski Türkçede çoğunlukla zarf fiil eki olarak kullanılan *-gAll*, eylemin başlangıç zamanını ve eylemin amacını bildirir (Tekin 2003:176). Bu ekin *tur-* fiiliyle beraber kullanımı da gerçekleşmek üzere olan bir durumu ifade eder (Erdal 2004: 254). Çeşitli işlevlerde kullanılan bu ek ifadeye tahmin, çıkarım gibi epistemik anlamlar da katmaktadır. *Kıl-* ise günümüz Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçede de yardımcı fiil olarak “yapmak” anlamında kullanılır.

(1) *ay irinç tişi barş anüklägäli yeti kün bolmış yeti anükläri avıp mänj yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yançuru yänä öz anüklärin yegüli kılınur, montada kätz irinç tınl(ı)g bolgay mu tep tedi* (AP 120-126)

“Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir, bu kadar zavallı bir canlı olur mu?”

Bu ifadeye prens, ormanda karşılına çıkan ve yeni yavrulamış olan parsın açlıktan dolayı yavrularını yiyebileceğini düşünür ve bu eylemin yakın gelecekte gerçekleşmesini olası görülür. Bu çıkarımını da *-gAll kıl-* yapısıyla işaretlemiştir.

2.1.6.4. Söz Dizimsel İşaretleyiciler

2.1.6.4.1. nâ için tep tesär

nâ için tep tesär ifadesi eski Uygur metinlerinde sıklıkla karşılaşılan kalıp bir ifadedir. Bu ifadenin cümleye epistemik değer katmasını sağlayan şey *tep* ve *-sAr* öğeleridir. *Tep* konuşurun herhangi bir varsayımını bildirmek amacıyla kullanılabilir ve Eski Türkçede şart eki olarak geçen *-sAr* ekiyle birlikte kullanımı da cümleye güçlü bir varsayım anlamı katmıştır. *-sAr<-sA* ekinin günümüzdeki kullanımları için de varsayım bildirme/hipotetik olma özelliği taşıdığını biliyoruz (Aslan Demir 2008: 118) Koşul ve

varsayım yapıları genellikle geleceğe yönelik kullanımlar olduğu için konuşur bu yapıyla henüz gerçekleşmemiş bir durumdan bahseder. Henüz gerçekleşmemiş durumlar da olasılık anlamı taşıdığından epistemik kiplik bildirir. Bu örnekte de cümleye bu yapıyla başlayarak varsayımsal bir dünya açar çünkü konuşurun karşısındaki kişinin bu soruyu sorup sormayacağı belirsizdir ve konuşur sorduğunu varsayarak konuşmasına devam eder.

(1) *nü için tep tesär kim m(ä)n ilkisizdin bärü bo yıdıg sarsıg kanlıg yirinlig sävgüsüz taplagusuz yarsınçıg ät'özkä inçip inandım* (AP 184-190)

“Niçin diye sorulursa, ki ben ezelden beri bu kötü kokan kanlı, irinli, sevimsiz, iğrenç vücuduma böylece inandım.

3. BÖLÜM: “AÇ PARS” HİKAYESİNDE SÖYLEME DAYALI İŞARETLEYİCİLER

Bu bölümde “Aç Pars” hikayesindeki söyleme dayalı işaretleyiciler ve koşul ifadeleri değerlendirilecektir. Epistemik anlamın Eski Uygur Türkçesinde morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel, biçim-söz dizimsel öğelerle ifade edilebildiğini veya bu yapıların bağıntılı olarak da epistemik anlam işaretleyicisi olabildiğini gösterdik. Bunlardan başka sezdirmeye dayalı soru cümleleri de bu işlevi yerine getirebilmektedir. Diğer kiplik işaretleyicilerini belirlemede olduğu gibi söyleme dayalı işaretleyicileri belirlemede de bağlam önemli bir faktördür.

İlk örnekte küçük prens ağabeylerine ellerine geçen fırsatın öneminden bahseder. İçinde buldukları durumun onlara büyük sevaplar kazandıracağını düşünür. Bu düşüncesini de soru yoluyla ifade eder. İlk örnekte soru ifadesi olarak *erki* kullanılmıştır. Johanson, *erki* içeren soru ifadelerinin kesin bilgiyi sorgulamak amacıyla kullanılmadığını belirtir (2000: 70). Bu örnekte de konuşurun amacı bir bilgiyi sorgulamak değil karşılaştığı durumla ilgili düşüncesini aktarmaktır.

(1) *bo ärsär arzılar turguluk oron ol mäniñ idi korkınçım ayınçım yok, öñi adrılmaklıg busuşum ymä yok inçip ät'özümtä tolu ögrünç sävinç tugar **bulgay ärki biz yeg adrok buyanıg tep tedı*** (AP 103-107)

“Burası evliyaların bulunduğu yerdir, benim hiç korkum yok fakat vücudum büyük sevinçle dolar, biz daha iyi sevap bulacak mıyız?”

İkinci örnekte de prens, soru yoluyla parsa olan üzüntüsünü dile getirir ve kardeşlerine parsın ne kadar güç durumda olduğunu anlatmak ister.

(2) *ay irinç tişi bars änüklägäli yeti kün bolmış yeti änükläri avıp mänj yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanşuru yänä öz änüklärin yegäli kılınur, **montada kätz irinç tnl(ı)g bolgay mu tep tedı*** (AP 120-126)

“Ey zavallı dişi kaplan, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir, bu kadar zavallı bir canlı olur mu?”

Konuşur soru yoluyla niyetini karşı tarafa sezdirebilir veya bir durumla ilgili çıkarımda bulunabilir. Üçüncü örneğe baktığımızda prens, soru yoluyla kendine göre bir çıkarım elde ederek niyetini belirtmek istemiştir.

(3) *k(a)ltı bo monça savıg açilärinjä sözlöp ötrü k(ä)ntü köjülintä inçä tep sakındı k(a)ldı bo mäniñ ät'özüm yüz miñ azunlartın bärü yoksuz asıgsız näçä yirüdi artadı nän ymä ädligsiz bolup nä ärsär asıgka tusuka kirmädi näçökin bökünki küntä monı täg k(ä)rgälig işlätgülük yoñlaguluk oron tapıp bo montag yıdık k(ä)rgäksiz ät'özümün sıdımış kämışmiş yin yar täg tiñip idalap bo irinç y(a)rılıg aç barska **nägülük umug inag bolmaz m(ä)n** tep monçulayu sakınıp eçiläri birlä sözläşgülük keziğin tizigin ärtürüp ol bars üzä öniñ öniñ y(a)r lıkançuçı köjül turgurup irinçkädiler tsuyurkadılar; inçüp olannıñ arasında aglañı (AP 161-176)*

“Kaldı ki, bu benim vücudum yüz bin varlık şeklinden beri önemsiz, faydasız (olup), ne kadar (süredir) çürüdü, ayrıca asla kıymetsiz olup, nasılsa (hiçbir) fayda getirmedi. Nasıl bugün bunun gibi gerekli, kullanılacak yer bulup böyle kötü kokan gereksiz bedenimi fırlatılmış tükürük ve sümük gibi (bir yana) bırakıp bu zavallı aç kaplana niçin umut sığınak olmayayım, diye bu şekilde düşünüp, ağabeyleri ile konuşma sırasını geçirdikten sonra, o kaplana ayrı ayrı merhametli gönül besleyip, (ona) acıdılar.”

Aşağıdaki cümlede ise soru ifadesiyle geçmişe yönelik bir isteği belirtmek amaçlanmıştır. Burada gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdan bahsedilir çünkü prens ölmüştür ve tekrardan bir araya gelmeleri imkansızdır. Bu anlamı vermek için konuşur *näçökin* ifadesinden yararlanmıştır. Bu soru ifadesinin *keşke* anlamında kullanıldığı söylenebilir ve *Keşke üçümüz yine birlikte olsaydık* şeklinde yorumlanabilir. Bu da varsayıma dayalı bir kiplik anlamı oluşturur. Bu yorumu yapabilmek için metnin tamamına hakim olmak gerekir. Burada karşıolgusal bir dünya oluşturulmuştur ancak söyleme dayalı bir yolla işaretlendiği için bu başlık altında değerlendirilmiştir.

(4) *körklä kövşäk tokılıg, inimiz ärdiñ küvüz a, ögkä kañka sävitmiş ärdiñ kadaş a, näçökin yana birgärü, birläk(i)yü ünüp üçägü, nägülük titdiñ özügin, bizni birle barmadın* (AP 345-350)

“Güzel, ılımlı ve erdemli kardeşimiz idin ey sevgili, anneme babama (kendini) sevdirmiş idin ey kardeş(im), neden yine beraber çıkıp üçümüz ne diye terk ettin kendini, bizimle varmadın”

4.BÖLÜM: “AÇ PARS” HİKAYESİNDEKİ KOŞUL İFADELERİNDE EPISTEMİK KİPLİK BİLDİRİMİ

Koşul cümleleri ana cümle ve ona bağlı yan cümle olmak üzere iki ögeden oluşur. Koşul cümlelerinde yan cümle varsayımsal bir dünya oluşturur ve ana cümle bu varsayımla bağlantılı olarak erişilebilir tüm olası dünyalara yönelik bildirimde bulunur (Üzüm 2017:167). Lyons da bu koşul ifadelerinin epistemik anlam taşıyabileceğine vurgu yapar (1977:805-806). “Aç Pars” hikayesindeki koşul ifadelerinin epistemik değerini incelediğimiz bu bölümde *birök...-sAr.../-mXş bolur*, *-sAr...-mXş bolgay odgurak*, *-sAr...-gAy tep*, *bolgay...-sAr*, *birök...-sAr...-mAgAy* yapıları ele alınacaktır. Ayrıca koşul cümlelerinin bir alt başlığı olan karşıolgusalılık da metinde tespit edilmiş olup bu bölümde ele alınmıştır.

a) *birök...-sAr.../-mXş bolur*

Birök yapısı *bir* sayı ismi ile *ök* kuvvetlendirme edatının birleşiminden oluşur. Cümle başı edatı olarak kullanılıp şartlı ifadelerde yer alır. Aç Pars’ın sözlüğünde de *birök* için “eğer, şayet, ola ki” anlamları verilmiştir. Gabain, bu yapıyı *birök* (< *bir?* + *ök*) “şimdi, fakat” şeklinde belirtmiştir (1988: 116). *Birök* edatı elimizdeki örneklerde *-sAr*’lı cümlelerde görülmüştür. Bu dönem eserlerinde varsayımsal durumlardan bahsederken en çok karşımıza çıkan yapılardan biri de *-sAr*’lı cümlelerdir. Bu eki Tekin (2003: 177) zarflar içinde değerlendirmiş ve ekin iki işlevi üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki asıl eylemin hangi şartlar altında gerçekleştiğini belirtmek diğeri ise yine asıl eylemin hangi durumda ve ne zaman işlendiğini belirtmektir. Günümüz Türkçesinde de *-sAr<-sA* eki istek, koşul, varsayım, tahmin vb. anlamları işaretlemektedir. Rentzsch, Türkçe koşul cümlelerinde, yardımcı unsurun görevinin varsayımsal bir dünya yaratmak olduğunu ve bu yapının herhangi bir gerçeklik değeri taşımadığını ancak bir temel cümleyle birlikte tartışılabilen bir önerme oluşturduğunu söyler (2015: 208). Bundan dolayı epistemik okuma yapabilmemiz için ifadenin tamamının değerlendirilmesi gerekir. Johanson da *-sAr<-sA* ekinin varsayımsal koşulları ifade eden bağımlı cümlelerde kullanıldığını belirtir (2009: 491). Koşula bağlı olan olay henüz gerçekleşmediği veya

tamamlanmadığı için bu ifadelerde olasılık anlamı vardır. İfadenin epistemik anlamını belirlemek için *-sAr*'lı yapıdan sonra gelen temel cümlelerin de önemi büyüktür.

Aç Pars'tan aldığımız örnekte konuşur, bu yapıyla kendi varsayımsal dünyasını yaratmıştır. Prens hayatını feda ettiğinde sıkıntılarının biteceğine inanır. Temel cümlede yer alan *-mXş* geçmiş zaman işaretleyicisi olarak değil varsayım bildiriminde kullanılmıştır ve *bol-* fiiliyle birlikte cümleye olasılık anlamı katmıştır.

(1) yana ok inçä tep sakındı, apam **birök** bo ät'özümün tişär m(ä)n ötrü ülgüsüz sansız müin kağaglarığ kartığ bāzig yirinig kanıg igig agrıgıg korkınçığ ayınçığ barçanı tişmiş ıdalamış **bolur** (AP 211-215)

“(ardından) yine hemen şöyle düşündü: “Eğer (şimdi) bu vücudumu feda edersem, sonra sayısız günahları, çıbanı, irini, kanı, hastalığı, korkuyu hepsini terk etmiş olurum.”

b) *-sAr...-mXş* bolgay odgurak

Aç Pars'tan aldığımız bu örnekte bağımlı cümlede varsayım anlamı oluşturan *-sAr* eki temel cümlede ise tahmin anlamı oluşturan *-mXş* *bolgay* yapısı kullanılmıştır. Hükümdar, küçük oğlunun diğerleriyle birlikte döndüğünü görmezse başına bir felaket geldiğini düşünecektir. Ayrıca ifadede *odgurak* zarfının kullanılması da hükümdarın tahminini güçlendirmektedir.

(1) üç öğüklärim birgärü, tapıgçıları birlä kamagun, yumgı bartılar arıgka, ilinçü mäñi kılğalı, kamagta kiçiği sävär amrak, ogulum yalañuz kalıp kälmäşär, **bolmuş bolgay odgurak**, adırılğuluk alp ada tep monçulayu siñilädi (AP 435- 440)

“Üç yavrum, hizmetçilerle birlikte hepsi hep beraber ormana gittiler eğlenmek için; hepsinden küçüğü, sevgili oğlum yalnız kalıp gelmezse mutlaka olacak ayrılık tehlikesi diye böylece feryat etti.”

c) -sAr...-gAy tep

Bu kuruluşa sahip yapılarda -sAr ekinin bulunduğu bağımlı cümle varsayım bildirdiğinde temel cümle genellikle tahmin anlamı taşır. Çünkü varsayılan durumun gerçekleştiği kabul edilerek gelecekte olabilecekler hakkında yorumda bulunulur.

(1) *ol iki eçilärin köñülgärip näçökin ärsär tuysar oñarsar ötrü ürküp bälirläp tıdıg ada kılıp küsämış küsüşimin kandurmagay tep böğünüp ötrü iki eçiläriñä azk(ı)ya öñrä yorıyu turzunlar m(ä)n una basa yetdim, tep ötünüp (AP 243-248)*

“o iki ağabeyini aklından geçirerek: Her nasıl (olup da) hissedersen sonra korkup engel olup isteğime karşı gelmesin(ler)” diye düşünüp, sonra o iki ağabeyine: “(Siz) azıcık ileri yürüyüverin, ben hemen yetişirim, diye söyleyip”

Burada prens, bir şekilde ağabeylerinin onun aklından geçenleri hissedebileceği varsayımında bulunur ve bu durumun gerçekleşmesi halinde kendisine engel olacaklarını düşünür. Temel cümlede yer alan -gAy eki Eski Uygur Türkçesinde gelecek zaman eki olarak tanımlanır. Lyons gelecek bildiren ifadelerin zamanla ilgili olmasının yanında kiplikle de ilişkili olduğunu söyler ve gelecek zaman işaretleyicilerinin birçok dilde inanç, tahmin, niyet vb. kiplik anlamlarda kullanıldığını belirtir (1983: 278). Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla karşımıza çıkan bu yapı örnekte de görüldüğü gibi gerçekleşmesi muhtemel bir durumu işaret ederek kiplik işlevde kullanılmıştır. Yine *tep* bağlacıyla da varsayım anlamı pekiştirilmiştir.

d) bolgay...-sAr

Erdal, *bol-* fiilinin “olma eğiliminde olan, olması beklenen” anlamlarındaki kullanımının epistemik anlam bildirdiğini ve -gAy eki ile de bu anlamı pekiştirdiğini belirtmiştir (2004: 276). Rentzsch, *bolgay*’ın Eski Uygur Türkçesi zamanında da epistemik anlam işaretleyicisi olarak kullanıldığını söylemiştir (2015: 247).

Hikayede prenslerden en küçük olanı, kendini açlıktan ölmek üzere olan parsa yem ederek bağlı buldukları dine göre büyük sevap işler fakat diğer kardeşleri bu durum

karşısında büyük üzüntü duyar ve kendileri de ölmeyi ister. Çünkü üçü birlikte oldukları zaman her şeyin yoluna gireceğine inanırlar.

(1) *ol yeg **bolgay** üçägü, birläk(i)yä ölsär biz , näñ biziñä k(ä)rgäksiz, bo ät'özümüz tiriği tep* (AP 345-354)

“üçümüz beraberce ölseydik daha iyi olacaktı asla bize gerekmez vücudumuzun sağ olması”

e) **birök...-sAr...-mAgAy**

Bu örnekte hükümdar küçük oğlunun ölüsünü bulur ve başında feryat etmeye başlar. Burada hükümdar, oğlunu tekrardan sağ salim görebilmek adına kendi vücudu feda edebileceğini söyler.

(1) *ogulum yañı bolmışta ögrünçüm sävinçim az ärdi, kenidä ogulug yitürdüktä, busuşı ämgäki üküş turur, **birök** ogulum bo tušta, tiriğ äsän kavışsar, ölsär mäniñ ät' özüm, ämgän**mägäy** m(ä)n arıtı tep tedi* (AP 426-431)

“Oğlum yeni doğduğunda sevincim az idi, sonra oğlumu kaybedince, acısı büyük oldu, eğer oğlum buraya sağ salim kavuşsaydı, ölsem de gam yemeyecektim hiç.”

4.1. “AÇ PARS” HİKAYESİNDE KARŞIOLGUSALLIK

Koşul cümlelerinin bir alt başlığı olan karşıolgusal ifadeler için Aslan (2007:9) geçmişte gerçekleşme olasılığı olan fakat gerçekleşmeyen ya da konuşma anında geçmişe atıf yaparak isteme bildirimini oluşturan yapılar olduğunu söylemiştir. İncelediğimiz metinde de -(A)yIn ärti yapısının karşıolgusalılık bildirdiği tespit edilmiştir.

a) **-(A)yIn ärti**

Bu örnekte hükümdar oğlunu kaybettiği için büyük üzüntü duymakta ve üzüntüsünü de gerçekleşmiş bir olayın aksine yönelik bir istekte bulunarak dile getirmektedir. Bu istek

ifadesi geçmişe yönelik olasılıksal bir durumu işaretlediği için epistemik kipliğin anlam alanına da girmektedir.

(1) *nä ada ärdi aṭayım, körkläk(i)yä ögüküm, ölmäk ämgäk näçökin, öñrä kälip ärtdürdi, sentidä öñre ölmäkig, bulayın ay künk(i)yäm, körmäyin ärti monı täg, ulug açığı ämgäkig* (AP 485-490)

“ Ne zor idi yavrucuğum, güzel canım, ölmek eziyeti nasıl erken gelip aldı seni, senden önce ölseydim ey güneşim, görmeseydik böyle büyük acıyı eziyeti.”

SONUÇ

Bu çalışmada konuşurun önerme karşısındaki bilgisini, inancını bildiren veya önermenin gerçeklik değerine dair kesinlik derecesini gösteren ifadeleri kapsayan epistemik kipliğin Eski Uygur Türkçesi metinlerinden biri olan “Aç Pars” hikayesindeki kullanımını incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda epistemik anlam taşıyan ifadelerin morfolojik, sözlüksel, söz dizimsel, biçim-söz dizimsel yapılarla veya bunların birleşimiyle işaretlendiği görülmüştür. Ayrıca epistemik kipliğin söylemsel yollarla da karşımıza çıkabildiği gösterilmiştir. Bu çalışmayla birlikte epistemik anlamın işaretlendiği bu yapıların işlevselliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Özellikle morfolojik yapıların geleneksel dil bilgisi kitaplarında belirtilen işlevlerinden farklı olarak kiplik işlevde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan *-mXş* ekinin zaman işlevinin yanında cümleye tahmin, çıkarım, bir durumun farkına varma gibi anlamlar katarak kiplik işlevde de kullanıldığı örneklendirilmiştir. Ayrıca *-mXş*'ın her zaman dolaylılık bildirmediği konuşurun doğrudan tanık olduğu durumlarda da bu eki kullandığı örnekler üzerinde gösterilmiştir. Yine geçmiş zaman eki olarak tanımlanan *-DX* ekinin de her durumda zaman bildirmediği cümleye olasılık anlamı katarak kiplik işlevde kullanılabileceği gösterilmiştir. Zaman ekleri içinde değerlendirilen *-(X/A)r* ekinin zaman bildirme işlevinde kullanılmadığı istek bildirdiği ve bunun yanında epistemik anlamı da işaretleyerek kiplik işlevde kullanıldığı görülmüştür. Benzer şekilde *-gAy* ekinin gelecek zaman bildiriminin yanında istek ve epistemik anlam alanlarını da karşıladığı tespit edilmiştir.

Eski Türkçede 1. tekil kişi emir eki olarak geçen *-(A)yIn* ekinin istek bildirdiği ayrıca varsayım anlamı oluşturarak epistemik kiplik işaretleyicisi olarak da kullanıldığı gösterilmiştir. Yine Eski Türkçede 2. tekil emir eki olarak geçen *-zUn* ekinin her durumda emir bildirmediği cümleye endişe anlamı katarak epistemik kiplik işaretleyicisi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Türkçede şart eki olarak geçen *-sAr* ekiyle kurulan cümlelerin varsayım, tahmin gibi epistemik anlamlar oluşturduğu görülmüştür. Eski Uygur Türkçesinde sıfat fiil eki olarak geçen, *-gUlUk* ve zarf fiil eki olarak geçen *-gAll* ekleriyle kurulan cümlelerde de epistemik anlam alanları olduğu dolayısıyla bu eklerin kiplik işleve de sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu yapılar

epistemik anlam alanını tek başına oluşturabildiği gibi sözlüksel bir ögeyle veya söz dizimi içinde de ortaya koyabilmektedir. Bu da ifadenin epistemik değeriyle ilgilidir.

Metinde yardımcı fiil olarak kullanılan *turur* sözlüksel epistemik kiplik işaretleyicisi olan *odgurak* zarfıyla birlikte kullanılarak kiplik işlevde kullanılmıştır. Yine sözlüksel işaretleyicilerden *erki*'nin gerçek soru cümlelerinde kullanılmadığı şüphe, olasılık, tahmin gibi epistemik anlamlar türettiği görülmüştür.

Sonuç olarak incelediğimiz yapıların Eski Uygur Türkçesi metni olan “Aç Pars” hikayesinde sıfat yapma, yüklemleştirme, zaman bildirme gibi tek bir işlevi karşılamadığı bunlarla birlikte kiplik anlam da bildirerek geniş bir işlev alanına sahip olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

- Aikhenvald, Alexandra (2003). Evidentiality in Typological Perspective. *Studies in Evidentiality* 54. Ed. Alexandra. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon. 1-31.
- Aikhenvald, Alexandra (2004). *Evidentiality*. Oxford: University Press.
- Aksan, Doğan. (2003). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.
- Aksu Koç, Ayhan (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği: Semantik, Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- Auwers, Johan van der, Plungian, Vladimir A. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistic Typology* 2. Ed. Walter de Gruyter. 79-124.
- Aydemir, İbrahim (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yay.
- Banguoğlu, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Barbiers, S., F. Beukema ve W. van der Wurff. (Ed.). (2002). *Modality and its Interaction with Verbal System*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Benzer, Ahmet (2008). *Füilde Zaman, Görünüş Kip ve Kiplik*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana bilim Dalı. İstanbul.
- Bybee, Joan ve Suzanne Fleischman. (1995). Modality in grammar and discourse: An introductory essay. J. F. Ed. Bybee içinde, *Modality in Grammar and Discourse*. (s. 1-14). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Bybee, Joan, Revere Perkins ve William Pagliuca. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Clauson, Gerard (1979). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corcu, Demet (2003). *The scope of epistemic modal adverbs on deontic necessity in Turkish*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çağatay, Saadet (1963). Türkçede ki < erki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*: 245-250.
- Çürük, M. Selcen (2010). Olumsuzluk ve Kiplik Arasındaki İlişki: Bakış ve Yaklaşımlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 7/2: 57-72.
- De Haan, Ferdinand (2006). Typological approaches to modality. *The Expression of Modality*. Ed. William Frawley. Berlin& New York: Mouton de Gruyter. 27-70.
- Declerck, Renaat (2011). The definition of Modality. *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality*. Ed. Adeline Patard, Frank Brisard. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 21-44.
- Delice, İbrahim (2002). Yüklem Olarak Türkçede Fiil. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 26/2. 185-201.
- Dilaçar, Agop (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, *TDAY Belleten*, 83-145.
- Demir, Nurettin, Emine Yılmaz (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- Demir, Nurettin (2012). Türkçede Evidensiyellik. *bilig* 62: 97-118.
- Gülsevin, Gürer (2002). Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine. *İlmi Araştırmalar XIII*: 35-50.
- Eckmann, János (2003) *Çağatayca El Kitabı*. Çev: Günay Karaağaç. Ankara: Akçay Yay.
- Ediskun, Haydar (2007). *Türk Dilbilgisi: Sesbilgisi, biçimbilgisi, cümlebilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Erguvanlı Taylan, Eser- Özsoy, Sumru (1993). Türkçede Bazı Kip Biçimlerinin Öğretimi Üzerine. *Proceedings of the VIIth Conference on Turkish Linguistics*. Ed. K. İmer vd. Ankara: Ankara Uni. Yay.: 1-9.
- Erkman Akerson, Fatma (1994). Türkçe Yüklemde Görünüş, Zaman ve Kip. *VIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: İstanbul Üni. Yay.: 79-88.
- Erkman Akerson, Fatma ve S. N. Şeyda Ozil. (2015). *Türkçede Niteleme*. Ankara: TDK Yay.
- Frawley, William (1992). *Linguistics Semantics*. London: Lawrence Erlbaum Ass. Pub.

- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yay.
- Gulcalı, Zemiire (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: TDK Yay.
- Günay, Doğan (2001). Göstergibilimsel Çözümlemede Kiplikler Kuramı ve Özne: Eylemi Gerçekleştirici Öznenin Kimliği ve Gücü. *Dil Dergisi*: 27-53.
- Hacıömeroğlu, Mine Sultan (2007). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenler için Kiplik Öğretimi Üzerine Materyal Geliştirme*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı.
- Hirik, Seçil (2010). *Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kiplikleri*. Yüksek Lisans Tezi Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hirik, Seçil (2013). Türkçede Kip-Kiplik Terimleri ve Tanımları Üzerine. *Bengü Belâk: Ahmet Ercilasun Armağanı*. Ed. Bülent Gül. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 243-252.
- İmer, Kamile, Kocaman, Ahmet ve A. Sumru Özsoy. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Jespersen, Otto (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: Allen-Unwin.
- Johanson, Lars (2000b). Turkic indirectives, Evidentials. *Turkic, Iranian and neighbouring*. Ed. Lars Johanson ve Bo Utas. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 61-87.
- Johanson, Lars (2003). Evidentiality in Turkic. *Studies in Evidentiality: Typological Studies in Language* 54. Ed. A. Aikhenvald ve R. Dixon. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing. 273-290.
- Johanson, Lars (2009). Modals in Turkic. *Modals in the Languages of Europe: Reference Work*. Ed. Björn Hansen, Ferdinand de Haan. Berlin & New York. 487-510.
- Johanson, Lars (2016). *Türkçede Görünüş*. Çev. Nurettin Demir Ankara: Grafiker Yay.
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçay Yay.
- Karabağ, İmran (2000). Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C:II/585. 275-278.
- Kaya, Nesrin (2004). Türkçede Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri. *TDAY Belleten* II. 89-98.

- Kerimoğlu, Caner (2010). On the Epistemic Modality Markers in Turkey Turkish: Uncertainty. *Turkish Studies 5/4 Fall*: 434-478.
- Kerimoğlu, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Yay.
- Kerimoğlu, Caner (2016). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Kiefer, Ferenc (1997). Modality and Pragmatics. *Folia Linguistica XXXI/ 3-4*: 241-253.
- Kılıç, Filiz (2005). Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 2/1*: 68-113.
- Kıran, Zeynel (2002). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yay.
- Kocaman, Ahmet (1981). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*: 81-85.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Kratzer, Angelika (1991). Modality. *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. Ed. von Stechow, A., Wunderlich. Berlin: D. De Gruyter. 639–650.
- Lyons, John (1977). *Semantics II*. Cambridge: University Press.
- Narrog, Heiko (2005). Modality, Mood, and Change of Modal Meanings: A New Perspective. *Cognitive Linguistics 16/4*: 677-731.
- Nuyts, Jan (2001a). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Nuyts, Jan (2001b). Subjectivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions. *Journal of Pragmatics 33*: 383-400.
- Palmer, F. Robert (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. Robert (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou, Anna (2000). *Modality: Issues in the Semantics-Pragmatics Interface*. Amsterdam: Elsevier.
- Papafragou, Anna (2006). Epistemic modality and truth conditions. *Lingua 116*: 1688-1702.

- Plungian, Vladimir A. (2001). The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33: 349-357.
- Portner, Paul (2009). *Modality*. Oxford: Oxford Uni. Press.
- Rentsch, Julian (2011). Modality in the Baburnama. *Turkic Languages* 15/1: 78-123.
- Rentsch, Julian (2013). Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası. *bilig* 67: 129-168.
- Rentsch, Julian (2015). *Modality in the Turkic Languages: Form and Meaning from a Historical and Comparative Perspective*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Rubin, Victoria L. (2006). *Identifying Certainty in Texts*. Unpublished Doctoral Thesis. Syracuse University: Syracuse, NY.
- Ruhi, Şükriye, Zeyrek, Deniz ve Osam, Necdet (1997). Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri üzerine bazı gözlemler. *Dilbilim Araştırmaları*. Ed. K. İmer vd. Ankara: Kebîkeç Yay. 105-111.
- Savaşır, İskender (1986). Habits and Abilities in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics*. Ed. Dan Isaac Slobin ve Karl Zimmer. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing. 137-146.
- Sebzecioğlu, Turgay (2004). Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri. *Dil Dergisi* 124: 18-33.
- Tekin, Talat (2003). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Temürcü, Ceyhun (2007). *A Semantic Framework for Analyzing Tense, Aspect and Mood: An Application to the Ranges of Polysemy of -Xr, -Dir, -Iyor and Ø in Turkish*. Universiteit Antwerpen.
- Torun, Yeter (2013). *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Uzun, Leyla ve Zeynep Erk Emeksiz (2002). Türkçede -Ar Biçimbiriminin Sözdizimsel ve Anlambilimsel Yapısı Üzerine. *18. Türk Dilbilim Kurultayı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.: 129-145.
- Uzun, Nadir Engin (1998). Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Üçlüsü. *Dil Dergisi* 68: 5-22.
- Uzun, Nadir Engin (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul.
- Üzüm, Melike (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kıtas-ı Enbiya Örneği*. Doktora Tezi. Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.

- Vardar, Berke (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Veld, Neslihan Özmen (2006). Anlamsal ve Edimsel Düzlemde Türkçede Tanıtsallık. *Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/2.
- von Gabain, Annamaria (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yay.
- von Fintel, Kai (2006). Modality and Language. *Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Donald M. Borchert. Detroit: MacMillan Reference.
- von Wright, George (1951). An Essay in Modal Logic. *North- Holland Publishing Company*.
- Yalçınkaya, Ezgi (2015). *Orhon Yazıtlarında Kiplik İfadeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Yarar, Emine (2001). Bilimsel Söylemde Olasılık Kipi. *XV. Dilbilim Kurultayı Bildirileri: Dilbilim ve Dilbilgisi*. Ankara. 89-98.
- Yavaş, Feryal (1980). *On the Meaning of the Tense and Aspect Markers in Turkish*. PHD Dissertation. University of Kansas.
- Yavaş, Feryal (1982). The Turkish Aorist. *Glossa* 16: 40-53.

EK 1: ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih:24/06/2019

Tez Başlığı : ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EPİSTEMİK KİMLİK: AÇ PARS HİKAYESİ ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin, 24/06/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksininin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

24.06.2019

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Büşra GÖKTAŞ AYAS

Öğrenci No: N14120303

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili/YL

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Emine YILMAZ

EK 2: ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 30/05/2019

Tez Başlığı: Eski Uygur Türkçesinde Epistemik Kiplik: Aç Pars Hikayesi Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

30.05.2019

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Büşra GÖKTAŞ AYAS
Öğrenci No: N14120303
Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
Programı: TÜRK DİLİ
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Prof. Dr. Emine YILMAZ

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr